ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 1. СІЧЕНЬ

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

Річна передплата	13·—	зол.
Піврічна „	7·—	„
Чвертьрічна „	3·50	„
Ціна поодинокого числа .	1·20	„
Для членів „Червоної Калини" чвертьрічно	3·—	„

Для заграниці 2 доляри річно.

ДЛЯ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, ЩО ПРИШЛЮТЬ ПЕРЕДПЛАТУ ЗА ЦІЛИЙ РІК НАЙДАЛЬШЕ ДО 15-ГО СІЧНЯ 1933 РОКУ, ЗНИЖУЄМО ВИСОТУ ПЕРЕДПЛАТИ НА 11 ЗОЛОТИХ.

За кордоном приймають передплату на „Літопис Червоної Калини" та впис членів: В Сполучених Держ. Північної Америки: Myron Surmach, 103. Avenue A, New-Jork, N. J. USA. — В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. — В Чехословаччині: Ukrainskyj Hromadskyj Vydavnycyj Fond, Praha-Vrzovice, Brožikova ul. č. 390. —:—:—:—:—:—

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ", ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7. III. — Конто П. К. О. ч. 410.185.

Літопис „Червоної Калини“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

Річник V. 1933. (I-XII).

ЗМІСТ:

ПРИНАГІДНІ СТАТТІ

СПОМИНИ

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ

ВІРЩІ ТА ОПОВІДАННЯ

БІБЛІОҐРАФІЯ

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

РІЖНЕ

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. Річник

ЧИСЛО 1 СІЧЕНЬ 1933

Кінні козаки у парадному вбранні. Сидить: полковник. Стоять (від ліва): вахмістр, військовий старшина, адютант, молодший старшина, підстаршина, рядовий козак.

Ф. НЕВЕСТЮК

Зима 1920.

(Памяти трагічних днів У. Г. А.).

Понурі оргії жахіть тифозних...
Ми у знемозі день і ніч ідемо...
В обіймах лютих подихів морозних
Знесилені, схоровані падемо.

Бо тиф і голод в наділ нам припали,
Бо смерть мов пес голодний йде за нами.
Обдерті клуні нам приютом стали,
Сніги холодні стали нам гробами.

Ми — черв той, що конає серед шляху,
Розчавлений злочинною ногою,
Де ступимо — там з нами образ жаху,
Відразу там несемо із собою.

І ворог ось... Ненавистю і шалом
Сичить до нас, мов стоголова гидра.
Отрутою опльовує помалу
І хвилі жде, коли нам серце видре.

А нам підтято горді, буйні крила,
Та ще не вбито поривань високих...
В огнях тифозних тліє наша сила...
Судьбо сліпа!... Ironie жорстока!...

Богів лукавих кровожадне діло!
Невжеж ніщо для тебе наші рани,
Що завзялась із жерти наше тіло
І духа вкинути у глиб нірвани?

— — — — — — — —

О, вітчино! Нехай любов огненна,
Що пхнула нас на бої і змагання,
Буде як та рука благословенна,
Най з пекла мук дантейських і страждання
Нас виведе немов зоря спасенна.

Святий Вечір

Спомин з 1919 року.

Написав: пор. арт. *П. Маг-е.*

Вечоріло... і ще темніше ставало в старім, сосновім парку любінецького двора, в котрім причаїлась на позиції наша батерія. Німа тишина царювала довкруги, перериванa лиш час від часу рівними кроками стійкового пушкаря, то знов десь високо у верхівіттю старих сосон затріпотав змерзлими крилами ворон. Земля лежала пристроєна в грубу, сніжнобілу шату та усміхалась міліярдами звізд замерзлого снігу. В самім дворі — пусто й темно. Своїми великими, замерзлими чорними очицями-вікнами глядів він понуро і ворожо на нас, немов би хотів проникнути в саму глибину нашої душі. Зате в сутеринах, де містились стрілецькі кватири, йшла горячкова праця і метушня. Той біжить з менажкою по воду, цей натягає чисту сорочку, а тамтой вже готовий — нервовими кроками міряє простору світлицю, та про щось думає...

І полинули бистрі гадки-думки далеко-далеко до своїх, під рідну стріху, де за годину, за пів засяде рідня до спільної Святої Вечері. І чується запах медової куті, слова дорогої коляди і ввижаються сльози, гарячі сльози, що горохом покотились по лиці старої неньки.

— — — — — — — — —

У низу, гей би до стіп панського двору, припало українське село, що рядом біленьких хаток тягнулось здовж крутої вулиці і ховалось за горбком. А за селом широке поле, а там далі ліс, занятий розстрільною нашого противника.

А тимчасом до двора процесією йдуть жінки, молодиці та дівчата зі села з кошиками повними куті, пирогів, голубців та інших присмаків. Це на вечеру для наших дорогих героїв-пушкарів.

Смерклося... І над двором і над селом запанував святочний спокій. Лиш де-не-де рипнули двері старої стодоли, як старий, сивенький дідусь вносив солому та вівсяного дідуха до хати. Святий вечір...

На приказ команданта батерії отворилися цим разом пишні сальони старого двора, щоби приютити в своїх стінах тих, котрі за вищий Ідеал та за краще Завтра готові були посвятити молоде життя.

Угнувся довгий стіл, задзвеніли менажки, зароїлось від зібраного стрілецтва.

На далекім небосклоні засіяла перша зоря.

— Позір! — роздалась дзвінка, бистра команда і на салю ввійшли батерійні старшини, щоби спільно, разом засісти до Великої Вечері, як члени одної великої сімї.

Радість ясніла на почорнілих лицях молодих вояків. Грімка пісня старої коляди „Бог предвічний" рознеслася по широких кімнатах палати, а звідтам понеслася ген високо-високо під синій блакит неба до самого Бога.

Довго так сиділи молоді пушкарі при святовечірнім столі. Довго ще лунала пісня...

На дворі скрипів замерзлий сніг під рівними кроками стійкового...

Озброєні сили Війська Кубанського

Написав: полк. *Сергій Федоров.*

Українське суспільство знає про Кубань та кубанців не дуже багато, зокрема щодо військового її устрою та умов військової служби.

Старовинні козацькі війська, ще до часів підпорядкування їх російській імперській владі, уявляли із себе боєві держави-республики, досить примітивного державного складу, в яких носіями державних прав був сам озброєний нарід — козаки.

Російська влада поволі обмежувала державні права військ та намагалася використовувати для себе боєві здібности козацького люду. Таксамо і по переселенні решток Війська Низового Запорожського в 1792 р. на Кубанське Чорноморя і на цих козаків був накладений поголовний обовязок военної служби як для охорони кордонів так і при війнах зовнішних.

Разом з тим і бувша державна автономія козацького війська була зведена на ступень російської провінції з деякими особливими правами, скоріше сказати — з широким самоврядуванням.

Обовязки козаків випливали начеб то з титулу пожалування козакам земель добутих від кримського ханату, фактично ж це були землі козацького Великого Війська Кубанського витисненого з Кубані в 1778 р. до Туреччини російським військом.

Перші чорноморці на Кубані не одержали тих земель, що їх описав військовий осаул полк. Мокій Гулик, та які просило військо у цариці Катерини II. Дали їм хіба що половину. Згодом в 1861 році створено з чорноморців та лінейських козаків, переважно теж виселенців з козацької України, єдине військо кубанське, яке охоплювало всю описану Гуликом територію — 94.904 кв. клм.

Обовязок поголовної военної служби залишився по старому, лише зі зміною в тому відношенні, що тепер козак не служив вже безречинцево до смерти чи повної нездібности, але лише деякий час: від 18 до 43-х років, з обовязком виходу до ополчення — до 55 років.

На першопочатках населення землі Війська було виключно козаче; некозаки не сміли там жити і навіть російські старшини та салдати, які кінчали службу, мусіли залишати козачі терени. В 1820-х р.р некозачого населення було там менше як 1000 душ, але біля 1855 року вже 3142 душі. Після замирення Кавказу в 1864 р. цар Олександер II. дозволив селитися на Кубані й некозакам і на кінці його царювання — 1881 р. їх вже там було 180.140 душ, в той час як самого козацтва в мент створення Війська Кубанського в 1861 р. рахувалося лише 160.000 душ (чоловіків).

Козаки в цей час були зобовязані виставляти 22 кінні полки (пятисотенні), ґвардейський дівізіон (2 сотні), 13 піших баталіонів (пятисотенних) та 5 батерій.

З часом козаче й некозаче населення зростало, а разом з тим зростала й кількість військових частин. Проте територія Війська зменшилася — року 1896 у Війська забрано приморську смугу на 350 верстов, з якої створено Чорноморську ґубернію, з причин більш політичного характеру.

Ще перед тим з козачої території переведено на села 12 станиць на Чорноморю та 13 на Лінії, а їх козаків переведено у селян (крестьяне) Ставропольської ґубернії.

Таким чином на передодні великої світової війни Кубань займала територію коло 88.000 кв. клм., це було коло $^1/_7$ Великої України, або $^1/_{40}$ площі Европейської Росії.

І така Кубань була лише трохи менша за Портуґалію, але більша від Сербії, в двічі більша від Данії, Швайцарії, майже в тричі більша від Бельґії, більша як Чехія, Морава та Шлеськ разом.

В 1914 р. на території Кубані мешкало 3,122.905 душ, з того 1,339.430 душ козачого населення, 136.574 горців (черкесів та інших автохтонів Кубані) та 1,646.901 зайшлого елементу так званих „іногородних", переважно українців.

В адміністраційному відношенні Кубань поділялася на 7 „отділів" (повітів), які складали Кубанську Область, на чолі якої стояв начальник области, він же Наказний Отаман Війська, з правами ґубернатора та н-ка дивізії. Наказних отаманів призначували у Петербурзі та до 1908 р. були ними не кубанські козаки, а часто-густо чужинці.

У військовому відношенні Кубань розподілялася на 11 полкових округ, з яких, на територіяльному принципі, комплєтувалися козацькі частини. Горці военної служби аж до 1917 р. зовсім не несли, а „іногородні", російські підданці, служили в загальноросійських частинах.

Територіяльний принціп надзвичайно добре обєднував козаків поміж собою та зі старшинами, бо було, що більш як 100 років козаки з дідапрадіда служили у тому ж самому полку, а певні станиці давали тіж самі сотні.

Обовязок військової служби починався у козаків з 18 року життя, від неї звільняли лише калік. Козачу молодь від 18 літ зараховувано у „підготовчий розряд", вона складала присягу, та була зобовязана з осені до весни відвідувати позашкільне навчання, переважно військове, яке провадили військові інструктори.

Ці інструктори навчали також і шкільну молодь военній справі та ґімнастиці.

Крім того „підготовчий розряд" ніс допомогову службу — „наряд" при станичній управі, а перед 21-м роком життя виходив на вправи до таборів, де з кінця квітня до кінця травня відбувалося навчання по сотнях під керовництвом старшин.

Кожний „отділ" мав такий свій табор, для кінноти та піхоти, з барачними будівлями та великими просторами для вправ та стріляння.

По закінченні 21-го року козак йшов на „дійсну" службу до полків та баталіонів пластунських 1-ої черги.

Штаб Кубанського Війська давав „наряд на службу" через отаманів відділів по станицях,

Школярі з учителями та інструкторами

а самі станиці вирішували, хто мав йти до кінноти, артилерії та у пластуни (піхоту). Звичайно в пластуни йшли бідніші козаки або ті, у кого кілька братів вже було в кінноті; решта зараховувалася у „льготні" частини (резервові).

Козак виходив на службу з своїм конем, холодною зброєю — кинджалом а в кінноті і шаблею та одягом. Російська влада давала лише харчі, кватиру та „жалування" — 75 копійок на місяць та 93 коп. місячно на ремонт одягу та взуття.

Така „справа" на службу надзвичайно обтяжувала козаче господарство, зокрема господарство родин з багатьома хлопцями.

Козак служив 4 роки в кінноті та артилерії та 3 роки в пластунах, в першечергових частинах; він мусів мати однострій службовий та парадний, але мав кілька службових та вихідний — святочний, 2 пари чобіт, кілька комплетів шмаття та дрібне причиндалля — голки, нитки, ґузики тощо. Сідло та кінське вбрання козак мав теж своє.

Козачий однострій складався з черкески — національного вбрання горців та козаків, бешмету (підкаптан), папахи, чобіт або легких „чевяк". Парадний однострій мусів бути чорний, черкеска з касторового сукна, бешмет — кашміровий (у кінноти червоної барви). Вбрання вихідне та службове могло бути любої барви. Приналежність до службового розряду відзначувано „погонами" (наплечниками) у кінноти та артилерії — червоними, пластунів — малиновими з № або ініціялами полків.

Для захисту від непогоди козак мав чорну бурку з довгим волоссям та башлик — в піхоті сірий, у кінноти — по барвах полків, який носили за плечима, а одягали на папаху. Папаху носили в зимі й літі; літом козак мав ще захистну сорочку — „ґімнастьорку". Кокард не було.

Однострій старшин був такий сам, лише погони золоті у піхоти та артилерії, срібні у кінноти. Ранґові відзнаки на погонах, а при парадному однострою — на еполетах, були однакові з російськими, хоч самі ранґи були інші.

Старшини виховувалися в інших козачих та російських школах юнаків (юнкерських), бо кубанська школа в Ставропілю була зачинена владою в 90-х роках. Молодь при вступі до російських юнацьких шкіл мусіла одержати окремий дозвіл від наказного отамана та зобовязатися по закінченню шкіл служити в частинах рідного війська. Проте старшин-кубанців не вистарчало і досить значна кількість старшин була некозачого походження. Лише з 1910 р. комплетування зі шкіл було виключно козаче.

*

Перед великою війною озброєні сили Війська складалися з:

1. ґвардейського дивізіону (2 сотні) власного царського конвою;
2. 2-х сотень дивізіону в Варшаві — конвой намісника;
3. сотні конвою намісника на Кавказі;
4. 33-х кінних полків;
5. 18 піших пластунських баталіонів;
6. 5 кінних батерій;
7. 4 місцевих сотень (команд).

Допомоговими до них були военно-фершальська школа в Катеринодарі та 4 военно-ремісничі школи.

Одна третина полків та баталіонів находилася на дійсній полевій службі поза межами Кубані (аж на 1 катеринодарський полк), а 2/3 „на льготі" в резерві. Льготні частини розділялися на 2-гу чергу — яка мала в собі лише кадрові караульні (сторожеві) сотні та 1/4 старшинського складу, та 3-тю чергу.

Назва	Територія комплетування	Місце служби
Ґвардейський дивізіон Кубанський дивізіон Конвойна сотня	З усього Війська	Царське Село Варшава Тифлис (Ґрузія).
Кінні полки	Отділи	
1 Катеринодарський	Катеринодарський	Катеринодар
1 Таманський 1 Полтавський	Таманський	Туркестан Закавказзя
1 Запорозький 1 Уманський	Ейський	Закавказзя
1 Кавказький 1 Чорноморський	Кавказький	Туркестан Закавказзя
1 Кубанський 1 Лабинський	Лабинський	Закавказзя
1 Хоперський	Баталпашинський	Закавказзя
1 'Лінейний	Майканський	Камянець-По діл

Пластунська бриґада		Штаб м. Тифлис
1 Баталіон	Катеринодарс.	Закавказзя
2 "	Майканськ.	
3 "	Таманськ.	
4 "	Кавказьк.	
5 "	Ейський	
6 "	Лабинський	
	Баталпашинський	

Артилерія

1 батерія	З усього Війська	Катеринодар
2, 3, 4 "		Закавказзя
5 "		Туркестан

Кадри льготних частин

м. Катеринодар	2, 3 Катеринодарські полки
	7, 13 пласт. баталіони
станиці	2, 3 Таманський
Славянська	9, 15 баталіони
	2. 3 Полтавські
	2, 3 Запорозький
Іманська	2, 3 Іманський
	11, 17 баталіони
	2, 3 Кавказькі
Кавказька	10, 16 баталіони
Плятнировська	2, 3 Чорноморські
Прачнооконська	2, 3 Кубанський
	12 баталіони
Лабинська	2, 3 Лабинські
	18 баталіони
м. Майкап	2, 3 Лінейні
	8, 14 баталіон
м. Баталпашинськ	2, 3 Хоперські

При всіх штабах льготних частин караульні сотні охороняли склади огнестрільної зброї, обозів та табори.

Кінний полк 1-ої черги мав 6 сотень по 120 шабель та інженерну чету (саперна команда), яка заряджала справами звязку, вибуховими, мостовими.

Пластунський баталіон мав 4 піших та скорострільну сотні, чету розвідчиків, чету служби звязку. Сотня 180 баґнетів.

При кожному баталіоні та полку істнували 2 четові учебні підстаршинські сотні, допомогові (немуштрові) сотні, музичні чети, лязарети

При штабах дивізій та пластунської бриґади--школи підхорунжих, в яких проходили навчання підстаршини, які залишалися на повторну службу. Іноді при частинах були окремі відділи для козаків з середною освітою, де вони проходили підстаршинське навчання; ці козаки мали шнуркову оторочку навколо погонів.

Козачі ранґи та відзнаки.

Ґенерали на парадному однострої мали обшиті ковнір бешмету, рукави черкески і навколо верху папахи широким басоном золотим чи срібним; на папасі через верх хрест з вужчого басону; еполєти з товстими галунними махрами. При вбранні не-парадному цілогалунні погони.

Ґенерал від кавалєрії, піхоти, артилєрії — без зірок.

Ґенерал-ляйтнант — три зірки.

Ґенерал-майор — дві зірки.

Штабові старшини мають обшивку галунову вужчу на папасі та по ковнірі бешмету; ґалун з одною стрічкою; еполєти з тонкими густими махрами. Погони галунні з двома стрічками вздовж, у полковника без зірок, у військового старшини — 3 зірки.

Обер-старшини — обшивка як у штабових старшин, лише галун з одною стрічкою, еполєти без махрів. Погони з одною стрічкою, у осаула без зірок, підосаула — 4 зірки, сотника — 3, хорунжого — 2, прапорщика — 1.

Поверхстрокові І. розряду.

Підхорунжі — обшивка як у обер-старшин, погони сукняні з широким срібним чи золотим галуном вздовж; поперек погону у підхорунжого бунчужного — широка басонова стрічка; у чотового — три вузькі галунові, у ройового — дві вузькі.

Ґенерали, штаб та обер-старшини, підхорунжі мали на шаблі галуновий темляк (китицю).

Станичні та хуторські отамани мали відзнаки

Карта Кубанщини

підхорунжих, але без поперечних стрічок на погонах, на папасі срібний ґвардейський ґудзик.

Кінні козаки в літньому вбранні.

Чота.

Ґвардейські ґенерали, старшини, підхорунжі мали обшивку з ґвардейського галуна, на папасі осмикінцевий хрест-зірку поверху, на перехресті срібний ґудзик — бульбачку.

Поверхстрокові II. розряду.

Відзнаки на мундурах та погонах як у підстаршин; погон обшитий вузьким галуном, поперечні галунові стрічки.

Підстаршини.

Ковнір бешмету, кінці рукава черкески обшиті широким підстаршинським басоном, папаха має чотирьохкінцевий галунний хрест на поверху денця. Погони сукняні:

фельдфебель, вахмістр — широкий поперечний басон;

чотові — три білі нитяні стрічки;

ройові — дві;

приказні — одну.

Козаки, пластуни, гарматчики — сукняний погон, у пластунів малиновий, у решти червоний.

Лікарі, військові урядовці черкесок не носили; мундур мали загально-армейський з вузькими погонами та відповідними відзнаками. Козаки немуштрові мали ті самі відзнаки, як і муштрові.

Молоді козаки при вступі до першочергових частин проходили окремий курс навчання; на другому році кращих із них призначувано до учебної команди (сотні); після іспиту по річнім навчанню поверталися до сотень, де їх іменовано підстаршинами на вільні вакансії. Кулеметна сотня мала свій підстаршинський кляс окремо.

По закінченні дійсної служби — 3 роки в пластунах та 4 в інших родах військ козак повертався до дому, а разом з ним і 1/4 старшин першочергових частин; всі вони зараховувалися в частини 2-ої черги (льготні), в яких перебували 4 роки. В цих частинах козак повинен був мати все вбрання, зброю та коня саме так, як і на дійсній службі. Щороку командант полку переводив їм „смотр" по сотенних станицях, на які був розділений полковий округ. Сотенні команданти мешкали в цих станицях, займалися господарством, але час від часу переводили перевірку та смотр своїм козакам, а кожної весни виходили на вправи в табори льготних частин.

Козаки відбували ці вправи раз на 4-у році, після чого перераховувалися в частини 3-ої черги, ще на 4 роки, де вже могли вживати коня на господарські потреби.

В 33 році життя козак зараховувався в запас (резерву) Війська, а в 43 році у військове ополчення, в якому перебував до 50 року, але підчас війни з Російською Соц. Фед. Сов. Респ. переводжено мобілізацію козаків до 55 літ.

Старшини льготних частин після 4 літ поверталися до своїх першочергових полків та баталіонів.

Кожна батерія мала свою резервову чету (запасний взвод).

Взагалі перед великою війною Кубанське Військо повинно було мати у стані військових частин 1 ґенерала, 970 старшин та 42.515 козаків, з них 1/3 у першочергових частинах; фактично-ж було службових козаків значно більше, що незабаром показала велика війна.

Історія одного раненого

З оповідання *Михайла Петришина* написав *І. Ш.*

Ліс під Великою Вишенькою був в руках неприятеля. Неприятель окопався під самим лісом і густим вогнем здержував наш наступ.

Я йшов у перших рядах наступаючих, а кругом падали вбиті і ранені. Побіч мене упав, діставши кулю в чоло, мій добрий знайомий Іван Колодій. Ще кілька кроків і я також почув різкий біль в обох ногах та повалився на землю.

Ворожі окопи вже недалечко, а кульки січуть, бренять немов рій бжіл. Земля ще сціплена в груду, бо це було в березні та рушитись кудись було неможливо. Так довелося мені лежати зраненому в обі ноги, біля ворожих окопів, на замерзлій землі, через цілий день.

Коло мене переходили неприятелі, перешукували за чимсь між трупами, та мене, уважали певно вбитим, не рушали.

Смерклося, як зібравши сили, які ще в мене позістали, на колінах почав повзати в сторону українських позицій. Поволеньки, слимаковим ходом доволікся я до села.

До першої хати зкраю застукав. Вийшов господар, побачив мене на землі і впустив у хату. Перерачкував я, а потім зімлів. Прийшовши до себе, я глянув на ліжко: воно було в найбільшому непорядку.

— Що то? — питаю.

— Тиф! —

Я мовчки переліз назад через поріг з хати і тільки попросив господаря, щоб покликав свого сусіда. За хвилю прийшов сусід. Прошу його, щоб відвіз мене до українців. — Ніби згодився. Привів коня, посадив мене на нього та придержуючи перепровадив через річку. Але таки зараз на другому боці, стяг мене з коня і завернувши ним, пігнав як вітер.

Я лишився у рові, при битій дорозі, серед холодної ночі, з лютим болем у ногах. — Виджу все одно помирати треба. Неласкавий приморозок лоскоче моє знеможене тіло, а настирлива думка так і товчеться біля голови: що ось з онтого чогось темного вирине кощава, люта смерть і перетне нитку твойого життя. А тут жити, жити хочеться. І те бажання жити заставило мене майже напів притомного повзати далі, ратувати життя.

Довго я так повзав, аж знову забовваніли передімною якісь хати. До тої, що в ній світилося, я повернув. — Постукав у двері. Знову вийшов чоловік.

— Пустіть в хату зраненого, — прошу.

Той оглядається кругом, очевидно не годен мене доглянути, бож я напів лежу на землі. — Врешті побачив, отворив без спротиву двері; я знову перерачкував поріг. Якийсь разячий воздух вдарив мене при вході. Я звів очі: на лаві лежала мертва жінка, а чоловік з двома маленькими діточками клячав при ній. Біле, безвиразне лице жінки якось страшно пронизливо дивилося на мене.

Переліз я назад поріг цеї хати і порачкував шукати для себе пристановища між живими. Повзав далі і аж у третій хаті постукав. Тут отворила вже жінка:

— То хто?

— Ранений жовнір, пустіль в хату та засвітіть світло.

— Не можна світити світла, заборонено.

Я подумав: ось там де лежить вже мертва жінка, світити є вже привілеєм, а тут не можна.

Та врешті таки засвітили, жінка побачивши мене такого нещасного, кинулась, знайшла десь ще австрійські бандажі, розмочила мої повні крови черевики в теплій воді, стягнула їх, рани позавивала. Почала плакати.

— Чого плачете, — питаю.

— Так може десь і мої два сини вмирають і нікому їм навіть помочі дати. Також при укр. армії служать.

Жінка плакала, а я лежачи вже на теплому ліжку, змучений довгим леженням, вколисавши трохи біль, заснув.

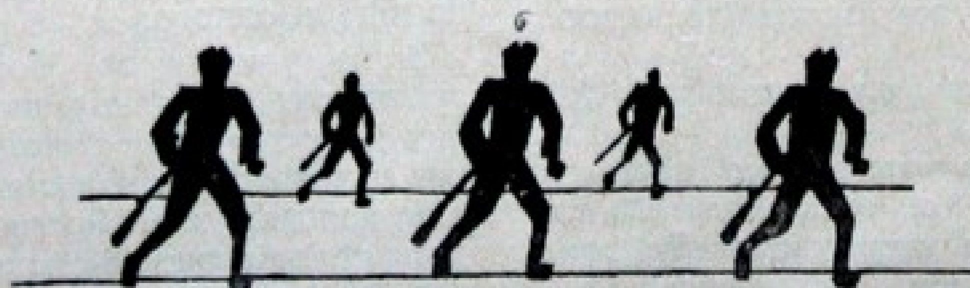
Зараз першого дня мого побуту в тих добрих людей, прийшла до села польська стежа: самі молоді хлопці — варшавяки. Побачили мене і приказали йти з ними.

— Не можу йти, я ранений в обі ноги.

— Добре, ми приідемо по тебе. І пішли.

А я на другий день написав пару слів на клаптику паперу і попросив свого господаря, щоб постарався якось передати це до української команди в будь якій частині, бо полону я боявся. — Пішли до українців двоє дівчат; наймичка мого господаря і ще одна та повідомили українську частину про мене.

Команда вірити не хотіла, думала: якийсь підступ. Врешті третього дня прийшов сильний відділ українців з машиновим крісом і так я дістався назад до своїх, а з тим і до лікарні.

Правда про 10. і 11. листопада 1920 р.

На маргінесі статті Бориса Монкевича: „З останніх днів боротьби“.

Написав: Інж. *Іван Пекарчук*

Прочитавши в Літописі за місяць червень 1932 року спогади „З останніх днів боротьби“, написані Борисом Монкевичем, мушу зазначити, що, на жаль, ці спомини цілковито не відповідають дійсности, а тому в імени правди і в цілях випровадження з блуду читачів, я, як очевидець, хочу подати короткий опис правдивого перебігу подій в кулеметній дивізії і 1-ій бриґаді, зокрема в днях 10. і 11. листопада 1932 р.

Перша бриґада кулеметної дивізії, в складі 2-х куренів піхоти, 1 батерії з 4 гармат і кінного відділу в 50 шабель*) під проводом полк. Секрета, займала позиції, опираючись правим крилом в м. Ярузі о Дністер, по лінії на північний схід від села Бандишівки. Дальші позиції з ліва займала 2-га бриґада.

Перемиря. На цілій лінії спокійно. Деколи застава 1-го куріня з могили пустить чергу з кулемета по большевикові, котрий висунувшись з ліска махає шапкою і щось кричить, але позатим усе спокійно.

Але нараз 10-го листопада десь коло години 8-ої рано, большевицька артилерія ніби-то з просоння пустила на наш відтинок скілька ґранат. Наша батерія, під проводом сот. Петра Руденка, недовго надумуючись, відповіла. Завязалась поважна балачка гармат.

Складові частини бриґади, після перших-же стрілів большевицької артилерії зразу стали на своїх місцях в бойовому порядку, очікуючи, що буде далі.

Нарешті десь в годині 12-ій большевики перейшли в наступ, пустивши по горі полем лаву піхоти, а понад Дністром 100—150 шабель кінноти. Криючись в Дністрових ярах ворожа кіннота підійшла до нашої батерії на яких 500 кроків, але парою цільних стрілів на картачі була, що називається, перекинута й утікла. Небільший успіх мала і ворожа піхота.

Наша передня лава піхоти, почастувавши як слід непрошеного гостя рушничним і кулеметним огнем, перейшла в протинаступ і загнала большевиків на своє місце. Ворог по коротких відпочинках кілька разів поновлював наступи, кожний раз безуспішно.

Але усі ті наступи виглядали якось дивно, ворог наступав вяло і нібито з нами дражнився**), а тому ми тримались на сторожі, наступи ворога відбивали лише передовою лавою, але резерви стояли на місці й у бій не входили. Цей бій з перервами трівав десь до години 15—16-ої. Нарешті сонце почало заходити і все заспокоїлось, ворог сидів тихо у своїх окопах, почало заспокоюватись і у нас, але не зовсім, бо командант 2-го куріня сот. Бочарів доносив, що не має звязку з 2-ю бриґадою і невідомо, де вона є.

Щоб розшукати й звязатись з 2-гою бриґадою, я персонально з 15 кіннотчиками виїхав о годині 16—16.30 в напрямку до її позицій, але на тім місці, де повинна би стояти бриґада, зустрів лише большевицьку кінну розвідку, з якою в сутінку западаючої ночі ми обмінялись кількома стрілами і розїхались кожний у свою сторону. Повертаючись вздовж фронту я не застав уже на своїх позиціях 2-го куріня, бо 1-а бриґада відійшла на 3 кільометри взад на лінію села Садковець.

Як я віхав у Садківці, була вже темна ніч, година може 18—19, розшукавши й зявившися до штабу бриґади, я застав там полк. Пузіцького, який ганив команданта бриґади полк. Секрета за самочинний відхід з позицій, витикаючи йому, що 2-га бриґада хоробро тримається на своїх позиціях. Коли я сказав йому, як помічникові начальника дивізії, про вислід моєї поїздки, то він загрозив мені судом за наклеп на 2-гу бриґаду, але очевидно повірив в правдивість моїх слів, бо наказавши 1-ій бриґаді залишитись на місці в селі Садківцях до нового розпорядження, взяв з собою 4-х кіннотчиків і заразже виїхав до Могилева.

Десь може опівночі приїхав козак з наказом від полк. Пузіцького, щоби бриґада негайно виступила і в спішному порядку рухалася на Могилів, що зразу-ж було виконано.

Рух відбувався спокійно; до самого Могилева, як замів, нігде ні одного вояка, ні одної підводи, бо все уже відійшло. Під містом зустрів бриґаду полк. Пузіцький і від нього ми довідалися про те, що все відходить, тому що на відтинку 3-ої залізної дивізії прорвалась ворожа кіннота, що штаб дивізії і обози пішли на містечко Ярошів і що бриґада мусить теж туди йти.

Бриґада перейшла через Могилів десь коло години 4 рано; було цілком темно, місто було як мертве, лише якісь таємничі постаті крадькома зрідка пересувалися через темну головну вулицю. Кілька спійманих таких таємничих постатей показалося звичайними могилівськими людцями, які розтягали з залізничих маґазинів залишений нашими постачателями цукор. В місті ні один козак не вийшов з ладу, бо боявся відстати від частини а козаків інших частин теж не було видно ніде ні одного.

В наступному за Могильовом селі бриґада зупинилась на годину, щоб дати людям відпочинок і перепочивши рушила далі, а полк. Пузіцький наказавши мені з кіннотою їхати за ним, рушив наперед до м. Ярошова, до якого ми вїхали десь коло години 8-ої ранку, випередивши бриґаду на 1 годину.

---

*) Подаю тільки ту кількість, яка була озброєна й їздила на сідлах.

**) Приймаючи на увагу, що головний удар і прорив ворога стався на відтинку 3-ої залізної дивізії, припускаю, що наступ ворога на відтинку кулеметної дивізії був демонстраційного характеру.

Містечко Ярошів, положене в глибокій кітловині, відкритій лише з боку Дністра, а з інших боків оточене високими стінами гір, було набите людьми й підводами; сюди стягнулися всі обози кулеметної дивізії, частина обозів 3-ої залізної дивізії та підводи втікачів цивільних установ; але головна дорога була вільна і по ній обози витягувались в кольону рухаючися на Муровано-Курилівецький шлях.

В середині містечка при головній дорозі зустріли ми начальника дивізії ґен. Бурківського в оточенні цілого штабу.

Перед тим, як підїхали ми до начальника дивізії, я попросив у полк. Пузіцького дозволу, у випадку довшої затримки в містечку, розшукати свої підводи з фуражем і підкормити коней.

Полк. Пузіцький дав дозвіл, фураж підвезено й коні зведено з дороги в бік, розгнуздано й розпружено. Вони хрупали сіно, а ми стояли купкою і слухали балачки полк. Пузіцького з ґен. Бурківським про витворену ситуацію.

Не уплинуло ще і 3/4 години від часу нашого вїзду в містечко, як з північної сторони і десь недалеко затарахкотів кулемет, а з західньої по горі в напрямку від Муровано-Курилівецької дороги до Дністра, хильцем бігли якісь вояки; виглядало то так, нібито лава оточує містечко.

Кожний з нас впер очі в ту лаву і старався розгадати, до кого вона належить, а розпізнати було неможливо.

— Що то за люди? — крикнув полк. Пузіцький, ніби то звертаючись до усіх присутніх.

— А чорт його знає, треба післати розвідати,— відповів начальник дивізії ґен. Бурківський.

— Сотник Пекарчук!!

— Я, пане полковнику.

— Де ваша кіннота?!

— Ось, пане полковнику.

— Чого вона не в порядку?

— З вашого дозволу, пане полковнику.

— Мовчать!!! І слухати, що я говорю! Наказую негайно вилетіти з сотнею на гору розвідати, що то за люди і донести! Зрозуміли?!

— Так є, пане полковнику*).

В одну мить козаки були на конях і з копита рушили за мною на гору по Курилівецькій дорозі.

— З денесенням прислати сотника Волощука! — крикнув мені навздогін полк. Пузіцький.

Одночасно з нами але по другій рівнобіжній дорозі виїзжав з містечка на гору кінний дивізіон під командою сот. Ценкера.

Виїхавши на гору зобачили ми таку картину: на сусідній горі у віддалі 1 або може і $1^1/_2$ кільометра від дороги стоїть якась чорна купка людей може чоловік з 20 і звідтіля строчить кулемет, а лава, котра, як нам здавалося з низу, оточувала містечко, то були наші обозники, які почувши свист куль позскакували з підвод і тікали до Дністра.

Обидві частини на горі зупинились, а ворог побачивши це зразу-ж перестав стріляти. В далекогляд виразно було видно людей, одягнених в селянські свитки, які стояли купкою, а перед ними на землі один кулемет**).

Атакувати ворога ми не могли, бо він був відгороджений від нас глибокими і довгими ярами, котрі переїхати впрост цілком було неможливо, а на обізд потрібувалось би більше як годину часу.

Розсипавши на кожний випадок кінноту в лаву, я зразу-ж послав сот. Волощука в містечко з донесенням про положення, кількість і якість ворога, зазначаючи рівночасно, що поруч мене стоїть кіннота 3-ої залізної дивізії.

Можна було обстріляти ворога кулеметами і рушничним огнем, але користи з того булоб мало, хіба тільки та, що в містечку піднялась би більша паніка. Тому занехавши цю думку, ми спокійно стояли лавою вздовж дороги. Стояла спокійно і купка ворога.

Наші обози заспокоїлись і виїзжали з містечка досить поспішно але не панічно.

За пів години прийшла до нас піша частина з 40 люда під командою сот. Кириці (небіжчика) і теж розсипалась поруч нас в лаву „для моральної підтримки обозу***).

А ворог ще трохи постоявши почав помало відходити за гору і в цей час підїхав до нас з містечка полк. Пузіцький з сот. Волощуком; була година може $10^1/_2$—11.

— А деж ті большевики? — запитав полк. Пузіцький підїзжаючи до мене. Я йому показав на чорну плямку, яка ледве-ледве ще маячіла на обрію. Подивився полковник, сплюнув, вилаявся і більш нічого не сказав.

Рух обозів почав меншати і полк. Пузіцький послав сот. Волощука в містечко, щоб завідомив нач. дивізії про те, що жадного ворога уже не має і разом з тим довідався, чи усі наші обози уже вирушили.

Сот. Волощук в скорому часі повернувся і доложив: що наші обози усі уже вирушили, а дивізія теж вирушає дорогою понад Дністром.

Обози уже всі пройшли і полк. Пузіцький наказав мені з Кирицею зібрати людей на дорогу. Зібравшись рушили ми на чолі з полк. Пузіцьким слідом за обозами в напрямі села Ліпчан.

По дорозі уже нас перегнав ґен. Гулий-Гуленко в супроводі 30—40 кіннотчиків і оминувши трюхтом, поїхав далі.

Приїхавши до села Ліпчан зобачили ми, швидче можна сказати ярмарок ніж стоянку військових обозів, але полк. Пузіцький зразу-ж наказав обозові кулеметної дивізії витягнутись валкою по дорозі в напрямі на Стару Ушицю.

Підчас постою козаки пробували міць льоду на Дністрі і навіть скілька сміливіщих перейшли на румунський бік, але наказ повернув їх назад. Постоявши деякий час, підгодувавши людей і коней, відпочивши трохи, усі рушили в дальшу дорогу.

*) Балачку свою з полк. Пузіцьким передаю дослівно так як вона відбувалась.

**) Як потім вияснилося, це була банда з місцевих селян, яка не сподіваючися присутности бойових частин, хотіла наробити паніки й пограбувати обоз. Таких випадків в часі нашої визвольної боротьби було чимало.

***) Шутка небіжчика сот. Кириці сказана ним в той час на моє запитання, для чого він розсипає людей в лаву.

Рейд отамана Мірошниченка:

ст. Хирівка — с. Кирилівка.

(З циклю: Чотири повстанські рейди і їх ліквідація).

Написав: *Ол. Доценко.*

Отаман Мірошниченко уродився в с. Піщана на Кременчуччині в старій заможній козацькій родині. Мав він 29 років. Росту був середнього, чорнявий, мав бороду й вуса. Був рішучий, відважний, вдачі сильної, а проте дуже доброї й лагідної. Освіту здобув вищу — був інженіром. Завжди боровся з собою, коли треба було когось покарати. У війську не служив. З військовою справою познайомився тільки підчас визвольної боротьби. Своїми політичними переконаннями наближався до хліборобів-демократів. Мав великий вплив на своїх підлеглих. Був людиною дуже скромною, не честолюбною і маловажив значіння своєї роботи. Мав великі організаторські здібності. Не посідаючи ні теоретичного, ні практичного військового підготовання, все надолужував своєю хоробрістю й холодним спокоєм у бою.

Загін от. Мірошниченка складався із селян Піщаної та околичних сіл. З цим загоном він разом із от. Григоріївом відійшов до ст. Знаменка. Коли цю стацію захопили большевики, він знову разом із Григоріївом відійшов до ст. Хирівка. Тут от. Григоріїв остаточно зліквідував свої поїзди й рішив покинути залізницю.

Старих, вірних от. Григоріїву козаків залишилося всього-на-всього коло двох десятків, а взагалі повстанців на ст. Хирівка було до 700 людей. Половина з них це був кавказький кінний дивізіон, який, підчас успіхів повстанців, перейшов на їх бік від большевиків. Коли кавказці побачили, що от. Григоріїв залишав залізницю й мав перейти на партизанку, вони постановили захопити його й знову повернути до большевиків, щоб здобути їх ласку. Довідавшися про це, от. Мірошниченко, що мав у свойому відділі до 200 козаків, розігнав цю продажну зграю кулеметним вогнем.

Вкупі з от. Григоріївом він залишив після цього ст. Хирівку й відійшов до найближчого ліса. Залишивши там от. Григоріїву до 50 козаків, він вирушив на північ. На Київщині вибухло в тому часі повстання, й він мав на думці підвести свій відділ під команду повстанчого центру.

3-го червня 1919 року от. Мірошниченко вирушив з району ст. Хирівка із своїм загоном у кількості до 150 козаків. Старшин у цьому відділі було пять. Зпоміж них відзначався Сердюк. Була це людина здібна до командування невеликим відділом, але національно мало свідома. Всі люди у відділі мали рушниці, було 2 кулемети Максима й один Люїса. Набоїв було мало. Постачали відділ селяни. Марші роблено піхотою.

За 3. і 4. червня от. Мірошниченко перейшов до с. Лебедина. У Лебедині в тому часі відпочивав загін от. Ю. Тютюника. Разом із от. Тютюником відділ от. Мірошниченка, перейшовши через м. Шполу, заночував в с. Лозоватці. При переході через Шполу червона влада розбіглася, залишивши великі харчові склади. Все те от. Мірошниченко використав для свого постачання. Із Лозоватки 6. червня він вирушив до с. Топільна, де, згідно з умовою з от. Тютюником, мав відпочити 2—3 дні. От. Мірошниченко вирішив переводити свої операції координовано з от. Тютюником.

8-го червня о годині 5-ій пополудні на с. Топільну наскочили недобитки 7-го совітського стрілкового полку. Цей полк того самого дня робив наступ на с. Козацьке, де перебував от. Тютюник. Тютюник большевиків розбив, і вони втікали на село Топільну. От. Мірошниченко зустрів большевиків кулеметним і рушничним вогнем і пішов на них в наступ. Большевики втекли до м. Шполи, залишивши один кулемет, набої, рушниці, пятеро коней із сідлами й з десятку полонених.

Увечорі 8. червня відділ от. Мірошниченка перейшов до с. Кирилівки, де остаточно приєднався до загону от. Тютюника. Його відділ залишився й надалі окремою частиною, підлягаючи от. Тютюникові. Згодом от. Мірошниченко вкупі з Ю. Тютюником приєднався до Армії У. Н. Р. і брав участь у захопленні Жмеринки. Пізніше він уступив із свого становища, як невійськовий.

Події кінця 1919 року дуже тяжко вплинули на от. Мірошниченка. Він передбачав катастрофу ще за декілька місяців перед любарськими подіями.

Про дальшу долю от. Мірошниченка нічого певного невідомо; згідно з одними вістками він помер на тиф у початку зими 1919-20 рр.; а з другими — емігрував за кордон. Частина людей із відділу от. Мірошниченка з одним старшиною опинилася у добровольців, звідкіля негайно втікла до своїх. Пор. Сердюк перейшов до москалів і пізніше служив в армії ґен. Перемикіна.

Загальний вид стрілецьких могил у Золочеві.

Стрілецькі могили в Золочеві

Великі події 1918-19 років залишили по собі також у Золочеві чимало всяких — більш чи менш — наявних та цінних слідів-памяток.

Згадати би тут прим. про грошеві бони — посвідки, видані в Золочеві — як це було й у інших містах — українською владою*) та про „Золочівське Слово“, часопис, що повстав у Золочеві з моментом упадку Львова, а в якому криється чимало історичного матеріялу, цінного для висвітлення тогочасних політично-военних подій не тільки льокального, але й загально-українського характеру.

Одначе найбільш виразною та — з боку моральної вартости — цінною памяткою з часів визвольних змагань являються в Золочеві стрілецькі могили, що виросли на місцевому новому цвинтарі впродовж цілого часу боїв за Львів, до другого відвороту УГА зпід Гологір, золоч. повіту, 28. VI. 1919 р. включно.

Всіх могил, у яких спочивають переважно стрільці УГА, що померли в золочівських лічницях від одержаних на фронті ран та на тиф, було зразу поверх сотні (докладно невідомо), сьогодня, внаслідок ексгумації та комасації, переведеної в часі відомих осінних подій 1930 р., не знати властиво ким і на якій підставі, є їх всього... трицять кілька.

На місці ненарушеними остали тільки ті, що находяться на самому фронті в числі 28 (двацять вісім), майже всі інші могили перенесено й злучено в дві спільні на самому кінці нового кладовища. Крім цього є ще кілька могил всуміж з давними австрійськими, скільки одначе їх і де вони саме — невідомо.

*) Гл. М. Гнатишак: „Паперові грошеві знаки на укр. землях“. Л. Ч. К. ч. 6. за 1932 р.

Громадянство Золочева, в головному пластова молодь, почавши вже від 1922 р. опікувалась могилами, обкладаючи їх дерниною та обсаджуючи квіттям. В 1926 р. поставлено на них заходом пластунів-ремісників даровані громадянами села Вороняк, членами тамошньої читальні, березові хрести, що й пишались ненарушеними до осені 1930 р. В тому році, в дні 1. листопада, якась злочинна рука більшу частину тих хрестів повиривала й понищила.

Цей факт, як також факт частинної ексгумації, заставив Філію Т-ва Ох. В. Могил у Золочеві призадуматися остаточно над давно плянованим оцементуванням цінних могил.

Дякуючи студентській молоді, яка й взяла — по порозумінні з Виділом Філії — переведення цілої справи в свої руки, почато з весною 1931 р. в першу чергу інтензивну збірку гроша на фонд охорони могил.

І тут з признанням приходиться ствердити, що все золочівське громадянство без огляду на свої партійні переконання в повному розумінні завдання, яке поставила собі Філія Т. О. В. М. і студ. молодь, просто з подивугідною жертвенністю складало обильні датки на „наші могили“, так, що вже в часі літніх ферій 1931 р. можна було приступити до праці.

Одначе на перешкоді станула влада, яка не дозволила на поставлення памятників, бо — мовляв — скомасовані вже досі могили підлягають виключно піклуванню відповідних військових чинників, а ще не скомасовані мають теж підпасти комасації.

Таке вирішення справи не могло очевидно вдоволити Виділу Філії і тому він далі продовжував свої заходи. Вкінці, завдяки численним особистим інтервенціям голови Філії о. шамб. д-ра Ст.

Загальний вид стрілецьких могил у Золочеві.

Стрілецькі могили в Золочеві.

Студенти при праці коло могил.

В середині о. шамбелян др. Ст. Юрик, голова Філії, праворуч о. дир. М. Хмільовський, ліворуч дир. М. Кравчук, скарбник Філії Т. О. В. М.

Стрілецькі могили в Золочеві.

Юрика вдалося таки виклопотати довго жданий дозвіл.

Негайно приступлено до праці. Започаткувало її золочівське студентство в дні 27. серпня 1931 р. товченням каміння. Від того часу аж до 15. вересня праця не вгавала. Вели її фахівці мулярі, одначе всю іншу роботу виконували майже виключно самі студенти. Працювало їх 22, даючи в сумі 57 днів праці. На окрему згадку заслуговує праця студента Романа Кравчука, який не кидав її ні на мент аж до самого кінця.

І так впродовж трьох тижнів виріс ряд нових, трівких памятників.

Коли їхати з залізничого двірця до міста, можна бачити по правому боці дороги, як на самому фронті кладовища стоять числом 28 (двацять вісім) оці німі, але життєтворчі свідки недавнього минулого.

Виконані з цементу, після проєкту й пляну самих таки студентів, з постументами, на яких витиснено заглублення на таблиці та з хрестами, лякерованими з переду на чорно, виглядають вони незвичайно естетично, а при тому масивно й поважно.

На жаль, не всі могили зістали оцементовані; двох спільних, осінню 1930 р. скомасованих могил влада таки не дозволила бетонувати. На них і досі стоять малі, цементові хрестики з написами... „жолнєж армії україньскєй“...

Загальний кошт будови памятників виносив кругло 2.500 зол. На цю суму зложилися головно — як вже вище згадано — жертви місцевого громадянства (повіт, на жаль, навіть на надрукований у пресі заклик зовсім не відгукнувся), зокрема студ. молоді (кругло 400 зол.) та доходи з улаштованих молодю на цю ціль імпрез.

Не можна теж на отому місці поминути мовчки заслуг, які поклала біля збірки фондів своєю дбайливістю ħ. С. Околітівна.

Написів на памятниках немає покищо жадних, бо влада, поза поданням імени й прізвища та означенням зіркою й хрестиком (навіть без слова „погиб“) дати уродження й смерти не дозволила на уміщення на них будь якого тексту.

В дні 21. вересня 1931 р. відбулося торжественне посвячення новооцементованих могил. Церковна процесія, з о. шамб. Юриком на чолі й зі всім місцевим священством, безліч вінків, численний хор, непроглядна, понад 6-тисячна маса народу, високопатріотична промова о. шамб. Юрика й посла Олесницького, вкінці чудова осінна погода — оце головніші моменти того небуденного для українського Золочева дня, в якому клонив він свої голови перед тінями Тих, що віддали своє життя за краще завтра Нації.

*

В гр. кат. Уряді Парохіяльнім в Золочеві находиться книга померших і погибших членів УГА, похоронених на золочівському цвинтарі.

Відпис цеї книги передано Т-ву Охорони Воєнних Могил у Львові.

Філія Т. О. В. М. в Золочеві задумує теж прикрасити памятниками воєнні могили в повіті, зокрема в Краснім, де — як відомо — спочивають старшини летунського відділу НК УГА, що згинули 6. II. 1919 трагічною смертю при розриві бомби підчас науки. Могили їхні находяться на приватному кладовищі ґр. Росоцької і на них до сьогодня виднiють хрести з пропелерів. Могил є три. В найбільшій спільній могилі спочивають: 1. пор. Олексій Басан (правосл., походж. з Вел. України), 2. хор. Михайло Володимир Нестор (гр.-кат., студ. прав), 3. хор. Осип Швець, 4. хор. Назбулат Кануков (правосл., Грузин), 5. полк.

Студенти при праці коло могил.

В середині о. шамбелян др. Ст. Юрик, голова Філії, праворуч о. дир. М. Хмільовський, ліворуч дир. М. Кравчук, скарбник Філії Т. О. В. М.

Борис А. Губер (правосл., походж. з В. України), 6. пор. Гумецький Орест (гр.-кат.).

Кромі погибших від розриву бомби спочивають в окремій могилі два невідомі підстаршини летунського відділу, родом з Галичини, що в березні 1919 р. погибли в лет. катастрофі біля Чорного Острова.

В окремій могилі спочиває хорунжий лет. відділу Аркадій Шеремецінський, родом з В. України, що поповнив самовбивство 21. квітня 1919.

Рік в Холодному Яру*)

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження).

Через деякий час віжжаю в Мельники.

Село має звичайний мирний вигляд, але група парубків, яка йшла по вулиці співаючи „Серед степу на просторі“ — озброєна. У всіх рушниці, де в кого шаблі і револьвери, у одного шабля старовинна, оправлена в срібло.

Підїжжаю до них:

— Добридень хлопці!

— Слава Україні! — відповідає декілька голосів.

Це мене трохи змішало. Я не знав, що у Холодноярців заведено замість „Здоров“ — вітатись: „Слава Україні“, а відповідається — „Україні слава“. Питаю їх, як їхати до монастиря.

— Можна їхати селом, але сюда дальше. Виїзжайте оцією вуличкою на гору, там за вітряком спуститеся з гори на Кресельці, а звідти проста дорога лісом.

Виїжжаю на досить круту гору і знову стає видно монастирську копулу, яка зникла була за обрієм, коли зїхав з Головківської Гори.

За млином знову спускаюсь в село і переїхавши місток віжжаю в лісничівку — кілька будинків під бляхою. Це і є Кресельці.

В вікні будинку зліва, обличча гарненької дівчини з великими чорними очами, — зправа на воротях стоїть струнка сіроока дівчина в одній легкій блюзці. Як маєш двадцять два роки, то не дивлючись на те, що хворий, нехотячи задивишся і на „чорні“ і на „сірі“, і лише виїхавши з під їх „обстрілу“, помічаю, що окрім дороги, по якій пішов кінь — вліво пішла друга дорога. Деякий час вагаюсь, але рішаю, що їду добре, якраз в напрямку невидної зараз копули.

— Козаче! Вам до монастиря треба? То ви не туда поїхали, цією дорогою ще до большевиків заїдете — кричить навздогін дівчина з воріт.

Повертаю коня і підїжжаю до неї:

— А ви звідки знаєте, що мені монастиря треба?

— Бо сюда всі козаки їздять...

З хати виглядає мати:

— Ганю! Марш до хати, бо замерзнеш! Бісової віри дитина, як побачить козака — то боса по льоду побігла би...

— Чого ви кричете!... Це не наш козак, дороги до монастиря питає.

— А ви хіба всіх своїх знаєте?

— Авже-ж знаю. Їздять коло нас...

— Мабуть і погрітись заїжжають...

— Чомуб не заїжжали!... Один тільки є такий... нахмурений... Дівчат не любить... Чорнота називається, — аж з Кубані він. Але його наші люди люблять, бо він Москалів дуже бе.

Прощаюсь і їду по дорозі наліво.

— Скажіть Чорноморцеві, що ми з Присьою до вечерні прийдем! — кричить вже з подвірря „бісової віри дитина“.

Хвороба починає нагадувати про себе. То горяче стає, то морозить. Дорога вється глибоким яром в лісі і починає помалу підійматись на гору. За одним з поворотів зустрічаю тачанку, запряжену парою добрих коней. За візника козак в чорному, теплому жупані і в шапці з чорним верхом. Позаду хтось так само одягнений, але на чорному рукаві жупана — срібний трикутник.

Чи не отаман часом?

— Слава Україні! — підіймається їдучий на тачанці. — Ви до монастиря?

— Я старшина запоріжської кінноти, захворів на поході і їду до Вас трохи підлікуватись.

— Це — діло! Нам зайва шабля, та ще старшинська не зашкодить. Я Іван Компанієць — сотник кінної сотні.

Кажу йому, що маю лист до отамана і питаю, чи він у монастирі.

— Ні, отаман живе дома, в селі, я зараз буду у його, можу передати. А Ви їдьте до монастиря, там вам дадуть теплу кімнату і все, що треба буде. Фельшер наш зараз теж в селі, але там стара черниця є — трьох лікарів варта.

Спитаєте мого помішника Андрія Чорноту, — тільки не звертайте уваги, якщо він не дуже чемно вас прийме, — то в його така вже натура, — а хлопець — душа. Я повернусь післязавтра, або днів за два, — діло маленьке є на Побережжі.

Балакаючи з ним я не міг відірвати очей від його обличча. Було воно клясично гарне: Чисті риси, густі, як намальовані брови, палкі чорні очі — ласкаві і смілі, гарно розрізані, свіжі уста. Коли він усміхався — здавалось, що це усміхається вродлива жінка, яка для жарту приліпила собі маленькі чорні вуса.

Віддаю йому пакет і їду далі. Кільометрів через три дорога різко підіймається на гору. Зза повороту на деякий час стає видно копулу. Нарешті між лісом показалися високі вали і будівлі за ними.

На ліво йде дорога, яка далі підіймається майже під прямим кутом до валу. Затримую коня, думаючи чи їхати далі шляхом, чи звертати на цю дорогу. З валу розлягається свист. Підіймаю голову і бачу якусь чорну постать, яка махає рукою, щоб їхав просто. Ще один заворот дороги і віжжаю через прорів у валі, потім через браму, у монастирський двір.

Між церквами і будинками ходять черниці, козаки в шинелях і чорних жупанах, коло одного будинку старенький священик лагідно сміючись відбивається від здоровенного пса, який намагається лизнути його в обличча.

Побачивши мене, пес став, неначе роздумуючи чи гавкати, але потім видно рішив, що нема рації і вернувся до свого заняття. Питаю стрічного ко-

*) Гляди Л. Ч. К. ч. 11. за 1932 р.

зака, до когоб звернутись, щоб поставити десь коня.

— То хіба до Бондаренка[1]), він тепер за господаря, бо Гриб в дома. Он там в коморі він.

Підїзжаю до комори, на порозі якої зявляється типічна „офіцерська“ постать, з маленькою бородкою і в цвікерах з одним тільки шклом. (Друге розбилося, а окуліста в Холоднім Яру бракувало).

Оказується господар.

Представляюсь йому і кажу в чому справа.

— Василю! Забери коня на стайню і доглянь там — звертається він до одного з козаків.

Коло нас пробігає якийсь хлопчина, років дванацяти, в чорному жупанчику. Господар його затримує:

— Тебе мені і треба Івасю... Ви з Петром ще в тій самій келії?

— Еге-ж!

— Тепло у вас?

— Ого! Ще й як! Як напалимо то й не всидиш одягнений.

— Ну то виносьтесь звідти. Одно ліжко залишіть, я тобі дам зараз постіль, застели і будеш добре палити і доглядати цього хворого старшину.

— А Ви мені пістоля обіцяли подарувати!...

— Добре... Це у нас пара хлопчиків є. — Звернувся до мене господар. — Батьків в минулому році вбили большевики, так родинам гуртом допомогаєм, а цих жевжиків не відженеш ніяк — козакувати хочуть...

Через півгодини я лежав в теплій постелі і старенька черниця натирала мені якимсь бальзамом спухлу ногу.

Потім натирала груди і напоїла горячим наваром з якихось трав.

— З Божою помічю виздоровієте скоро.

— Чи не тиф, бабусю?

— Борони Боже. От така собі пропасниця... По очах бачу. З ногою довше забавимось, а це за три дні пропаде. Угрівайтесь добре, я вам кимось з сестер ще одну ковдру пришлю.

Моє нове приміщення виглядало не дуже вибагливо. Стіни давно небілені, пооблущувані. З „меблів“ було тільки військове, а може черноче ліжко, стілець і стіл, на якому лежало все моє богацтво: шабля, кинджал, два автоматичні пістолі, малий німецький штуцер і дві ручні ґранати „Мільса“.

По відході черниці зайшов до келії стрункий, але з „медвежими“ плечима, козак одягнений в кубанський козацький кожух, в татарській каракуловій шапці, з повним набором оправленої в срібло кавказької зброї на поясі. Голена голова, горбатий ніс і темна шкіра, робили з його правдивого чеченця. Глянувши на його суворе, нахмурене обличча, я відразу здогадався, що це Чорнота, „який не любить дівчат“.

Не привітавшись сів напроти мене.

— Ну, як?

[1]) Призвище змінене. Через те, що дехто з залишившихся в живих Холодноярців — участників боротьби, живе зараз на Україні, деякі у вязницях і на засланні по іншим справам. Правдиві їх призвища буду змінювати.

— Нічого...

Я почував себе якось незручно під його поглядом. Такий погляд буває звичайно хіба у мисливця, який стежить небезпечного звіра.

Він глянув на срібну ручку моєї шаблі.

— Містріханівський клинок? — добра сталь... Трохи затвердо загартована, зламатись може...

Мене здивувало, що він по оправі відгадав який клинок. Мусів бути добрим знавцем зброї.

— Я зустрів по дорозі сотника Компанійця — передав ним свій папірець до отамана...

— Грішного чорта хвіст! Лялька розмальована бабам на утіху!... Я не Андрій Чорнота, як його Коцуровці не втовчуть, як не на цей то на другий раз. Це-ж до своєї вдовички на Побережжа поперся. — Мало йому тут спідниць! Казав йому — візьми дядька з возом і вези свою дурну кучеряву голову, нікому шкоди не буде як розтовчуть, а то тачанка і кулемет пропадуть ні за що. Який це в біса старшина, як по такій „пекучій справі“ козаків покидає... Сьогодня тихо, а завтра може битись прийдеться.

— Багато сили зараз у монастирі?

— Яка там сила! Комендантська сотня, трохи кінноти, бурлачня бездомна, та Лубенська „офіцерська рота“ Денікінська, — полтавці-старшини. Денікін мобілізував їх та на Крим віз, а вони забрали новенькі англійські рушниці, по півтисячі набоїв на брата і тягу до Холодного Яру. Добрі хлопці... Ото бачив франта з трьома очами — це з них. Наша сила в селах. Добрі села... Полюбив я цю місцевість. От поправишся, то поїздимо по околицях. Тут здається сяжня землі нема неполитого козацькою кровю... Шанці на шанцях, могила на могилі... І населення з козацьким духом, непомішане, самі Українці — за Україну — очі видеруть, не те що на Поділлі чи Волині...

— А серед черниць теж є свідомі Українки?

— А яка з цього зілля користь?! Та молодші захоплюються нашою справою, тільки стара відьма — ігуменя, ненавидить усе українське. Як побачить у якої черниці українську книжку — зараз поклони заставляє бити. Вона якась княжна петербурзька, наречений у неї помер, так вона з горя у черниці пішла молодою ще. А взагалі добре булоби оце бабське кодло переселити куда небудь.

Піп тут старий, славна людина, все з ігуменею воює — вона йому служити по українськи забороняє. А один піп є маленький, згорблений, кажуть черниці, що більше ста трицяти років від роду має. Сліпий уже і не чує нічого, а то мігби чимало оповісти — з хлопчика послушника тут. Він раніш історію монастиря писав, а зараз ігуменя забрала книги до себе і мабудь пише, як „хохли обітель осквернілі“. Колись мушу видерти у неї старі записі, проглянути. Ну — бувай! Піду до коней глянути.

В дверях зіткнувся з двома молодими черницями, які несли мені ковдру.

— Добридень, пане Чорнота! Болящих відвідуєте?...

— Проходь. Проходь... Не скаль зуби, бо в рай не попадеш...

Черниці видно вже були призвичаєні до його тону. Обі були молоді, миловидні, одна з серіоз-

ним, трохи сумним обличчам. Накривши мене стали оглядати кімнату.

— Це-ж твоя келія була, Катю? — звернулась веселіша до поважнішої. Потім затримала погляд на моїм білім башлику і шапці, які висіли на стіні:

— У вас все біле, а в наших козаків чорне...

— Бо ваші козаки коло вас ченцями поробились...

— Лихо мені з такими ченцями! Часом чоло болить від поклонів.

— Від яких поклонів?

— Ну, бо йдеш по дворі, а який небудь бурлака підморгне смішно. Хіба втримаєшся, щоб не усміхнутись?! А мати ігуменя в вікно побачить і — бий поклони! На тім тижні за Чорноморця триста поклонів казала вдарити, а що я там проступила такого? Він мені за ковнір снігу насипав, а я йому віддала...

— Не личить сестрі в сніжки гратись. — Наставницьким тоном одізвалась сестра Катя.

— Розумна ти яка! Добре що тебе ні разу з твоїм Павликом не запримітила...

Сестра Катя зачервонілася.

— Видумаєш таке... Чоловік подумає справді...

Мені стало весело, дивлючись на їх молоді, повні життя личка, так не гармонуючі з темним одягом.

— Слухайте дівчата, яка вас лиха година у черниці погнала? Йшлиб уже під старість, як така охота до раю попасти.

— Ми сироти. Нас старі сестри виховали у своїм притулку. Ходім, а то якби поклони не прийшлось бити...

Під двома ковдрами не на жарт стало горяче. Повернувсь на бік і став дивитись через вікно на двір, де люди з двох світів ходили кожний у своїй справі.

Через двір бігла з дійницею в руках молода черниця.

Навздогін їй полетіла сніжка пущена молодим, поставним хлопцем в уніформі австрійської кавалерії і шапці Січових Стрільців.

Черниця оглянувшись на вікна загребла снігу і пустила ним в „напасника".

Не поможуть поклони...

Молодість свого не хоче дарувати, і коли ігуменю молоде, палке кохання загнало у монастир — то воно-ж мабудь не одну дозрівшу тут дівчину вижене з його.

На другий день маю весь час гостей. Заходять старшини — Лубенці. Бачу Чорноморця — гарний хлопець, вартий триста поклонів... Скінчив духовну семинарію в Полтаві і пішов „козакувати". Заходять два хлопці в австрійських куртках — оказується Січові Стрільці: Йосип Оробко і Микола Гуцуляк. Усі розпитують про фронт, про партизанський похід.

Стара сестра Маланя тричі на день натирає і поїть своїм зіллям.

На четвертий день горячка зникла. Нога теж трохи стухла і не докучає так. Хочу піти побачитись з „Абреком", але моя лікарка покищо не дозволяє. Кажу Івасеві, який весь час розглядає мою зброю, щоб привів під вікно.

Кінь вичищений і видно не голодний, вибрикує тягаючи за собою малого козака.

Під вечір заходить Чорнота, надзвичайно схвильований і сідає коло мене.

— Ех, чортів син — чортів син! Лялька чортова!... Не казав я йому, що так буде! Спідничник задріпаний!...

Здогадуюсь, що річ про Компанійця.

— А що сталося Андрію?

— Що... Нічого... Вбили дурня, тай все. Козак вирвався, а його так коло вдовички і приглушили Коцуровці з Чигирина. І тачанка з кулеметом пропала, і Іван ні за цапову душу пропав... Колись поїду і вкину ту вдовичку в Дніпро к трьом бісам. Ти-ж тільки подумай, ізза якоїсь задріпаної спідниці такий хлопець загинув. Думаєш багато Україна таких Компанійців має? Яке він мав право так безкорисно загинути? Пикуб йому за це побити треба було...

— Негоже, Андрію, покійника так величати...

Моя увага трохи охолоджує його.

— Любив я його сильно, хлопець же який був, — орел! Привезли до церкви у Мельники, завтра у монастирі ховати будем. От уже „дівоче царство" сліз напроливає! — Вони-ж з усіх сіл кругом бігали до монастиря молитися до його чорних брів. Ужеб і вішався тут якій на шию, так ні! — вдовичка, чорт зна звідки, його причарувала...

На другий день рішаємо з Чорнотою поїхати до Мельників.

Одягаюсь і взуваю на хвору ногу невеликий, мягкий валянок, принесений звідкись Андрієм. Андрій відноситься до мене чомусь приязно і зауважую, що зі мною не такий „брутальний" як з другими. Загадка трохи розясняється, коли сідлаєм коней.

— Як у чоловіка добра зброя і добрий кінь, — то це значить, що він добрий чоловік — говорить він, недопускаючим заперечення тоном. Зближає нас те, що як оказалось, ми оба почали військову службу в кавказькій кавалерії під командою князів Хана-Нахічеванського і Султан-Гірея, і оба „хапнули" магометанської военної етики.

Зїзжаєм з гори і пускаєм застояних коней чвалом. Його доброму Херсонцеві важко поспівати за моїм горбоносим, довгоногим „Абреком", купленим за дві кулі у Татарина-денікінця під Білою-Церквою.

Проїзжаєм Креселыці.

Заглядаю у знайомий двір, чи не видно „бісової віри дитини".

Чорнота це зауважує.

— Чи ти не Ганю тут бачив? — Гляди, бо підеш за Компанійцем чортам кози пасти...

Все село залите народом, що зійшовся з околиці на похорон Компанійця.

Зібралось більш десяти тисяч озброєних мужчин. З жіноцтва перебільшують дівчата з горшками в хустинах і вінками з засушених квітів. Настрій юрби поважний. Мужчини гуртками щось горяче обсуджують.

Зустрічаєм отамана Василя Чучупаку з старшим братом Петром — начальником штабу, і ще з трьома братами. Найменший, молодий хлопчина, майже одного росту з своєю рушницею. З ними високий дідуган з довгою сивою бородою,

з добре вичищеною рушницею, з настромленим багнетом. Це — старий Чучупака — отаманів батько.

Чорнота представляє мене.

Отаман звертається до його:

— Андрію! Тебе іноді слухають скоріше як мене. Ми підем до церкви, а ти походи між народом... Настрій у всіх такий, щоб поховавши Компанійця — йти наступати на Чигирин. Це неможливо... Як заведемось з Коцуром — большовики з другого боку дадуть нам перцю.

До церкви протиснутися не легко, але товпа мовчки розступається перед отаманом.

Компанієць лежить в простій дубовій труні.

Очі відкриті і відбиваючи світло свічок здаються живими. На обличчі застиг якийсь лагідний вираз. Над правою бровою чорна ямка — слід від кулі. По обличчі і на руках розкидані темні сліди ударів — видно боровся.

А все таки він і мертвий — був чудово гарний.

„Вернусь післязавтра..." — мимоволі спімнулася мені зустріч з ним у лісі.

По короткій відправі на рушниках виносять тіло з церкви. Постановлено нести на руках аж до монастиря. Нестимуть парубки і дівчата на зміну.

Що найменш пятнацятитисячна процесія розтягнулися через село і ліс. Озброєні йшли сотнями, по селам, жінки і дівчата окремими ґрупами. Сум і суворість лежали на всіх обличчах. Було якось трохи не зрозуміло, чому ці всі люди приймають так близько до серця смерть цього немісцевого, чужого „бурлаки", який забрив сюди в минулому році з степів Херсонщини.

Чорнота наче вгадав мою думку:

— Тут в минулому році ховали своїх вбитих хлопців по трицять разом, але ні один не мав такого величного похорону...

Любило населення Івана, бо й він для його своєї голови не шкодував. Зрештою — вбиті в боях — це річ звичайна... Не так зворушує...

Ми обігнали валку і поїхали до монастиря. Залога сумна готовилася до зустрічі свого любленого, веселого сотника, який повертав з прогульки на Побережжа. Між двома церквами, поруч чиїхсь старовинних могил з посадженими коло них, тепер вже велетенськими деревами, — була вже готова глибока хата для нього. На монастирській кухні готовився заупокійний обід.

Нарешті процесія увійшла в монастир і відкриту домовину поставили на землю коло ями. Дівчата, які несли покришку, побачивши яму, тихо заплакали. Чорнота, з яким ми стояли коло ями, глянувши на обличча мертвого товариша, сердито мазнув себе кулаком по очах.

— Ах чортів син — чортів син! — зітхнув він і коли старенький монастирський священик почав читати заупокійні молитви — став зосереджено молитись. Був він людиною глибоко релігійною.

Коли з тисяч грудей понеслося понуро-величаве „Вічная память", серед стоячих на колінах дівчат почулися глухі ридання. Нарешті забита домовина спущена на звязаних рушниках до ями. За нею полетіли рушники, вінки, дівочі хустини...

Почотом для сальви командував Йосип Оробко, але грізна хвиля пострілів з десятка тисяч рушниць покрила і його дужий голос і сальву залоги.

За валами важко вибухнули три міни пущені з міномета.

„Як умру то поховайте" — затягнув сильним басом немолодий селянин, який спершись на рушницю стояв у першім ряді. Могутні, величні хвилі пісні понеслись над лісами, відкликаючись луною по ярах.

...„Поховайте, та вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кровю волю окропіте"...

Юрба скінчивши пісню грізно загула. Почулись викрики: „На Чигирин!" „Доки їм терпіти?!" „Смерть Коцуровцям!"

Отаман став на лавку коло могили і підняв руку з рушницею. Юрба стихла.

— Брати-громадяне! Ворог вирвав з наших лав одного з найкращих борців, але не піддавайтесь справедливій жадобі помсти! Хай память про Івана Компанійця вічно живе в наших серцях, але залишім мертвого мертвим, а живе діло — для живих! Скільки разів терпіла Україна поразку і страшну руїну через те, що сини її бились між собою в хвилю як на неї насувався ворог ззовні! Про це, стара гетьманська столиця, на яку ви збираєтесь, моглаби найбільше оповісти...

Тепер на Україну насунувся страшний ворог, який руйнує і обдирає наш край, безправно вбиває тисячі і тисячі наших людей там, де нарід не вмів і не хотів боротися, щоби рятувати себе, поки ще був час. Але з очей селян падає полуда і Україна буде боротись, щоб повернути те, що так нерозумно віддала. Ми зможемо перемогти тільки єдністю, дружним ударом на ворога! А коцурівщина сама загине, бо вона не має під собою ґрунту! Селяни Суботова чи Степівки підуть разом з нами, коли вийдуть з під впливу купи авантюрників, коли побачать, що це один шлях до рятунку. Не з ними засліпленими нам боротися, щоб тішити цим ворога!

Розходьтеся спокійно по домах! Готуйте і бережіть зброю! Будьте готові в кожну хвилю стати під сумний, чорний прапор[1]) Холодного Яру на захист своїх прав і України! Мусимо вернути їй радість і славу!

Зірвалося і довго не змовкало могутнє „Слава". Коли люди вже замовкли — його ще деякій час повторювали яри.

„А-а-а-а-а!" — донеслася остання протяжна луна десь здалека.

— Холодний Яр обізвався... — з якоюсь містичною повагою звернувсь до мене Чорнота.

— Хіба не це він? — показав я на глибокий яр, над яким одною стороною стояв монастир.

— Ні, це старе русло річки Косарки, з якою звязана леґенда про те, що коло тисячі років

---

[1]) 1-й (основний) курінь Холодного Яру мав чорний прапор з гербом України і написом з одного боку: „І повіє новий огонь з Холодного Яру", з другого: „Воля України — або смерть!" і жовто-блакитний прапор з написом: „Полк гайдамаків Холодного Яру". 2-й курінь „Білого яру" і 3-ій курінь мали жовто-блакитні прапори. В 1920 році обєднанне називалося бригадою Холодного Яру.

тому назад якась княгиня Мотрона перетворила свій укріплений замок на монастир, бо в дійсності це монастир св. Параскеви, а не Мотрони. Ось у цей бік до Жаботина гори Весела і Червона, на яких стояв гайдамацький табор. Он там — Скарбовий Яр—в якому була гайдамацька скарбниця. А там пішли Кривенків Яр, Чорний Яр, Попенків Яр, Гадючий Яр, а Холодний Яр у цей бік, верстви півтори-дві звідціль. Починається від Мельничанських хуторів і тягнеться верстов із сорок, десь аж за Лебедин. Він найглибший з усіх, його схили в деяких місцях мають з вісімсот метрів висоти.

Для нас тепер Холодний Яр має те саме значіння що і всі останні яри. Дорогий той вогонь, який заховався в серцях людей кругом його...

Юрба помалу заспокоїлася. Почався обід. Зготовленого в монастирі, звичайно, старчилоби не на багатьох, але жінки і дівчата всі мали з собою страву. В монастирській трапезній, в келіях, на дворі, — день якраз трапився теплий, — живились гуртками селяни і залога.

„Бурлаків" запрошували від гуртка до гуртка. Вже вечоріло, коли народ ґрупами став розходитись.

(Далі буде).

Іван Мазепа та Іван Скоропадський

Написав: *Д-р Микола Андрусяк.*

Питанням, чи стародубський полковник і пізніший гетьман Іван Скоропадський належав до Мазепиних однодумців, займається Теофіль Коструба[1]). Одначе свої думки про участь Скоропадського в протимосковських плянах Мазепи обмежує автор тільки до здогадів, не маючи „безпосередної вказівки" в джерелах[2]). Тому власне хочу докладніше висвітлити взаємини між Мазепою та Скоропадським, бо вони кидають світло на те, хто творив ядро мазепинців.

Іван Скоропадський переходить до гетьмана Івана Самійловича в тім самім році, що й Мазепа (1674), тільки іншим шляхом. Досі оба вони були на Правобережжі; Мазепа ввесь час при „сонцю Руїни" гетьманові Петрові Дорошенкові, а Скоропадський, як Уманець, відпав від Дорошенка, коли ворожа його союзові з Туреччиною партія вибрала правобічним гетьманом уманського полковника Михайла Ханенка. З його упадком шукають його сторонники пристановища на Лівобережжі, куди також прибувають і чільні Дорошенківці після того, як Дорошенкові державницькі змагання показалися безвиглядними.

Як елемент політично вироблений, бувші Дорошенківці й Ханенківці (які також вишколилися політично під Дорошенком) здобували собі визначні становища й на Лівобережжі. Вже за Самійловича вибиваються на чільні становища бувші Дорошенківці: Михайло Вуякевич, Яків Лизогуб, Іван Мазепа й Василь Кочубей, а з Ханенківців: Іван Ломиковський та Іван Скоропадський.

Останній дістався спершу до військової канцелярії гетьмана Самійловича, а відтак був чернигівським полковим писарем. Самійлович уживав його до важніших посольств у Москву, а коли московський цар Федір Олексієвич переговорював з турецьким і татарським урядами й посилав для того на Крим свого післанця Василя Тяпкина, Самійлович післав туди Скоропадського „так для догляду тих мирних договорів, як і для словесного про те, що в тих мирних договорах учинить йому гетьманові, старшині і всьому запорозькому військові, донесення"[3]).

До важніших дипльоматичних місій уживав Скоропадського й гетьман Мазепа. В 1693 р. висилав Мазепа Скоропадського до царя в справі знесення на Україні зненавиджених серед козацького загалу аренд та вставлення річного податку до військового гетьманського скарбу від шинків[4]). Колиж Запорожці бурилися з приводу будування на їх землях твердинь, висилав у 1703 р. Мазепа на Січ Скоропадського „з особливими напоминательними письмами". Разом з Скоропадським їздив туди й московський стольник Федір Протасєв. Після їхнього повороту писав Мазепа до московського боярина Федора Головина, що вони „хоч не загасили" розжареного вогню, одначе попелом присипали, що не скоро від того вугля сподіватисяб полумя"[5]).

За Мазепи Скоропадський, подібно як і всі інші колишні Дорошенківці й Ханенківці, займає чимраз вищий уряд; в 1698 р. Скоропадський є ґенеральним бунчужним, у 1701 р. стає ґенеральним осавулом. Заміряючи зривати з Москвою, Мазепа робить Скоропадського стародубським полковником (1706). Стародубщина була найбільш загрожена від Московщини на випадок війни з нею.

[1]) Гетьман Іван Скоропадський (1708—1722). Львів 1932, ст. 11—12.

[2]) Автор пише: „Можемо догадуватися також, що І. С-кий був учасником Мазепиного задуму...", відтак вичисливши „багато (3) посередних вісток", що за цим промовляють, пише: „Можемо отже напевно заключати, що І. С. був прихильний задумові Мазепи, був одним із „мазепинців". Якщо він не пішов за Мазепою, то не для „браку переконань", а просто тому, що ввиду повставшої в Україні ситуації: недостачі війська, соціяльного антаґонізму й величезної сили царя Петра, вигляди на поводження слабі, й він не пішов з Мазепою..." і т. д., а вкінці: „Ввиду того він остає з царем і приймає вибір на гетьмана...".

[3]) Д. Яворницький: Источники для истории запорожських козаков; т. І, Володимир 1903, ст. 798.

[4]) Д. Н. Бантиш-Каменський: Источники малоросс. истории, Чтения в Общ. Истории и Древн. Росс. при Моск. Университете, 1859, кн. І, отд. II, ст. 11 і 13.

[5]) Д. Яворницький: Источники для ист. запор. коз. І, ст. 935—38 і 950.

Гетьман числив на співпрацю з ним Скоропадського, поручаючи йому це полковництво. Щодо прихильности Скоропадського до протимосковської акції Мазепа не сумнівався, бо до зриву з Москвою наглив гетьмана колишній сподвижник Ханенка — ґенеральний обозний Іван Ломиковський. В крузі бувших Дорошенківців і Ханенківців Мазепа не крився з своїми протимосковськими плянами, вважаючи їх своїми однодумцями. Бачимо це з доносу Василя Кочубея. Кочубей оповідав, що після гостини у гетьмана в неділю 22 травня 1707 р., на якій був також московський боярин Іван Олексієвич Мусін-Пушкін, залишив гетьман у себе Кочубея та Скоропадського; з обома поділився Мазепа вісткою, одержаною від московського боярина, що вояки бихівського команданта Сініцького вирубали в пень московське військо в білоруських пограничних городах. Гетьман не скривав перед ними радости з цього приводу, гостив їх, аж добре впилися, а Скоропадський щойно на другий день відїхав до свого дому в Чернигові[6]).

Очевидно, Кочубей, перед яким як своїм однодумцем гетьман з нічим не крився, рішив виявити наміри Мазепи цареві. Спершу вислав він до Москви донощиків черця Никанора та вихреста Петра Яценка. Одначе їм у Москві не повірили й повідомили про це Мазепу; щоби дістати їх у свої руки та запевнити царя про свою вірність, вислав гетьман до Москви посольство під проводом Скоропадського[7]). З того видно, яким великим повірником гетьмана був Скоропадський, підчеркує це також у своїх записках один сучасний Поляк, що як сторонник Станислава Лещинського був зі Шведами на Україні[8]).

У тайному договорі з Карлом XII Мазепа призначив Шведам на зимовий постій Стародубщину[9]). Певно гетьман поінформував їх, що стародубський полковник ставитиметься до них прихильно; за прихильного Шведам уважає Скоропадського невідомий по імени учасник Карлового походу на Україну[10]).

Сподіючись, що Шведи випередять Москалів у Стародубщині, Мазепа велів Скоропадському впустити до Стародуба це військо, що раніше явиться перед брамою міста й зажадає впустити його до середини[11]). Цей наказ дав Мазепа без сумніву не так тому, щоб укрити перед Скоропадським свої тайні пляни, як радше з наміром так довго триматися царя, доки не побачить „з якою силою Станислав (польський король) до українських границь прийде, і які будуть успіхи шведських військ у московській державі; і коли не сила наша буде — говорив гетьман до Орлика — боронить України й себе, то для чогож маємо сами в погибель лізти й вітчину погубляти?"[13]).

Становище Скоропадського в Стародубщині було дуже складне; вже з кінцем вересня 1708 р. увійшли у Сіверщину Шведи, а Мазепа ще не зірвав явно з Москвою. Єднаючись на власну руку з Шведами міг Скоропадський на випадок їх програної стягнути на себе царський гнів, перед яким, подібно як Мазепа після Полтави, мусів би утікати на чужину. А тут ще могли бути у нього сумніви, чи Мазепа рішиться перейти на шведський бік.

Шведський історик Фріксель оповідає, що Скоропадський будучи приклонником плянів Мазепи на вістку, що Шведи зближаються до його полку, впав на іншу гадку. Орієнтуючись в ситуації та маючи відомости про стан шведської армії не вірив в її побіду й тому зажадав помочі від московського ґенерала Інфлянта. Щоби загаїти марш шведського ґенерала Ляґеркрони, що з 6 тисячним військом як передньою сторожею промощував дорогу Карлові XII, Скоропадський мав підіслати йому на провідників селян, які його попровадили крутими дорогами[14]).

Серед оповіщених московських джерел не найшов я згадки про те, начебто Скоропадський просив московської помочі проти Шведів. У дещо пізнішому листі московського канцлєра Гаврила Головкіна до Мазепи є тільки згадка про лист Скоропадського до нього, в якому сповіщав, що в Стародубі залишилося тільки 500 козаків, а решта розбіглася[15]). Одначе не можемо означити, коли саме писав Скоропадський це до Головкіна; чи ще перед приходом Шведів у Сіверщину й через те просив московської помочі, чи вже після того, як Шведи були під Стародубом, виправдувався, чому позволив їм спокійно стати табором, чи вкінці вже в часі, коли серед населення Стародубщини внаслідок московських знущань повстав переполох.

Розглянемо, що говорять про це сучасні мемуаристи. Придворний історіоґраф Карла XII Ґустав Адлєрфельд складає вину тільки на ґен. Ляґеркрону за те, що дався Москалям випередити в Стародубі[15]). В оповіданні про полтавську битву шведського учасника невідомого по імени згадується справді про провідника, що повів Ляґеркрону іншим шляхом через великий ліс, одначе нічого не говориться про підіслання цього провідника Скоропадським[16]).

[6]) Ibid., ст. 99—100.

[7]) Ibid., ст. 70.

[8]) K. Kantenckі: Karol XII w Polsce i Turcji. Przew. Nauk. i List., Львів 1877, ст. 463.

[9]) G. Adlerfeld: The Military History of Charles XII. т. III. Лондон 1740, ст. 193 і 210—11. Англійський переклад „Воєнної історії Карла XII", написаної надвірнім історіоґрафом Ґуставом Адлєрфельдом, що згинув під Полтавою 1709 р. Цей тайний договір Мазепи з Карлом XII переповідає невідомий по імени Швед, що брав участь в Карловому поході на Україну, в оповіданні про полтавську битву; це оповідання є власне додане до твору Адлєрфельда.

[10]) Ibid. ст. 211.

[11]) Ibid. ст. 60; — A. Fryxell: Lebensgeschichte Karl's des Zwölften, ч. II. Бравншвайґ 1861, ст. 125.

[13]) Основа, Петербург, листопад 1862, Историческиe акты, ст. 14—15.

[14]) A. Fryxell: Lebensgeschichte Karl's des Zwölften, ч. II, ст. 125—6. Також і Костомарів (Собрание сочинений, историческия монографии и изследования, кн. VI, т. XVI, Мазепа, Петербург 1905, ст. 614) подає за Фрікселем, начебто Скоропадський підіслав Ляґеркроні провідника, що попровадив його в іншому напрямі.

[15]) Н. Костомаров, op. cit., ст. 618.

[15]) G. Adlerfeld: The Military History of Charles XII, т. III, ст. 60.

[16]) Ibid., т. III, ст. 211.

Також сповідник Карла XII Юрій Андрій Нордберґ оповідає, що Ляґеркрона взяв собі за провідника селянина, який попровадив його блудною дорогою. Ворог, довідавшись про наміри шведського короля, рішив випередити Шведів у Стародубі, що був північним ключем доступу на Україну. Одначе Москалі не булиб осягнули цього, якщоб Ляґеркрона не поповнив другої помилки. Шведи зблизилися до Стародуба вечером о шестій годині й могли без жадного спротиву ввійти до міста. Шведські полковники радили Ляґеркроні це зробити, одначе цей рішив ночувати в лузі. Яких 4 чи 5 годин опісля прийшли з іншої сторони Москалі й увійшли до городу, звідки о півночі трома гарматніми вистрілами повідомили, що вони в місті. Через Стародуб ішов одинокий шлях з півночі на Україну й тому Шведи втратили можність здержати московський похід на Україну[17]).

З інших сучасних мемуаристів слід згадати ще резидента польського короля Станислава Лєщинського при Карлі XII Станислава Понятовського, батька останнього польського короля. З його записок довідуємося також, що Ляґеркрона через власну нерозвагу взяв собі таких провідників, що не знали дороги. Тому Москалі випередили його в Почепі.

Завертаючи з під Почепу до головної армії Карла XII, ґен. Ляґеркрона „ішов через Стародуб, де місто відчинило йому брами й привитало хлібом-сіллю, одначе коли він станув $1^{1}/_{2}$ милі дальше з військом, тої самої ночи увійшло в місто 7 тис. Москалів і замкнулося в цій твердині“[18]).

З наведених вище вісток бачимо, що Шведи самі прогайнували нагоду заняти призначені їм Мазепою на зимовий постій сіверські твердині. Натомість нема згадки в шведських мемуарах про якінебудь перешкоди з боку стародубського полковника; а в записках польського дипломата Понятовського, що визнавався добре в козацьких справах, згадується навіть про ввічливе відношення Стародубчан до Шведів. З того бачимо, що Скоропадський держався Мазепиної інструкції, заховуючись невтрально аж до приходу Москалів[19]).

Зрештою не було й причин до напруження відносин між Шведами й козаками в Стародубщині. Шведське військо відносилося до населення лагідно; а ґен. Ляґеркрона у своїй відозві до мешканців радив не боятися Шведів, оставати спокійно в своїх оселях та привозити до шведського війська харчі на продажу. Москалі навпаки, все нищили, рабували й палили, щоби затруднити Шведам дальше перебування в Стародубщині; московські драґуни й солдати безчестили тяжко та били Українців, а офіцири й слухати не хотіли скарг на такі обиди. Серед населення повстав переполох, усі розбіглися й крилися по лісах[20]). Було це з початком жовтня, себто місяць перед явним зривом Мазепи з Москвою.

В перших днях листопада прибув Мазепа до шведського війська[21]), а 10 листопада з села Дегтярівки недалеко Десни на шляху з Глухова до Стародуба вислав лист до Скоропадського. Гетьман у листі зазначував, що наміри московського уряду знести козаччину та кривди заподіяні досі Москалями на Україні, заставили його, за згодою й волею ґенеральної старшини, полковників та старшини всього запорозького війська перейти під опіку шведського короля, що визволить козаччину з під московського ярма. Скоропадському ж доручав старатися всіма силами знищити московську залогу в Стародубі та злучитися з ніжинським та переяславським полковниками. Якщоб йому не вдалося вигубити Москалів у Стародубі, хай відступить з товариством до нього до Батурина, щоби не попасти в московські руки[22]).

Та обставини склалися на Мазепину некорись; його Батурин зруйнували зловісного 13 листопада Москалі[23]). А Скоропадський приняв у Глухові 17 листопада вибір на гетьмана, що відбувся з царського наказу „по прежнім правам“ і „вольними голосами“, одначе під охороною білозерського драґунського полку для того, щоби часом хто з однодумців Мазепи не вчинив якого заколоту[24]).

Хоч цей новий уряд Скоропадського вкладав на нього тягар репрезентувати усе те українське козацтво, що ставилося ворожо до змагань Мазепи, то все таки в близьких до Мазепи кругах уважали глухівського гетьмана за свого. Серед новин, які одержав французький посол у Стокгольмі Кампредон з початком 1709 р. від куріера, що прибув з головної шведської кватири, є й така: „Скоропадський, що цар поставив його замість Мазепи, є особистий приятель Мазепи, і при першій змозі всі козаки перейдуть на бік Шведів“[25]).

---

[17]) G. A. Nordberg: Leben Karl des Zwölften (німецький переклад), II ч. Гамбурґ 1746, ст. 88—89; — Histoire de Charles XII. (французький пер.), т. II; Гага 1748, ст. 241—2.

[18]) С. Томашівський: Із записок Каролинців, Зап. Наук. Т-ва ім. Шевч. т. 92, ст. 72—3 і Причинки до іст. Мазепинщини, Львів 1910, ст. 7—8. Пор. також: K. Kantecki: Karol XII w Polsce, Przew. Nauk. i Lit., Львів 1877, ст. 170

[19]) Фріксель (op. cit. ст. 126) також стверджує, що Стародубці заховувалися невтрально, одначе Ляґеркрона чекав на їх спеціяльні запросини ввійти до міста й тому випередили його Москалі.

[20]) Н. Костомарів: Собр. соч., Ист. моногр. и исследования, кн. VI, т. XVI, Мазепа, ст. 616—7; — Олександер Грушевський: Глухів і Лебедин, Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, т. 92, 1909, ст. 27. — Чи й до того часу слід віднести повідомлення Скоропадського Ґоловкіну, що його Стародубці розбіглися, а залишилося тільки 500 козаків; у кожному разі, коли це не сталося ще перед шведським приходом, то могло статися найпізніше в часі тих московських знущань над населенням. Докладного часу не можна означити тому, що Костомарів (op. cit., ст. 618) подає тільки уривок листа Ґоловкіна до Мазепи без дати.

[21]) Ibid., стор. 627; — Основа, 1862, листопад, Истор. акты, стор. 24; — С. Томашівський, op. c., Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, т. 92, ст. 73—4 і Прич. до іст. Мазепинщини, ст. 8—9.

[22]) Чтения в Общ. Ист. и Древн. Росс. при моск. унив. 1859, Источн. малор. истории, ст. 173—5.

[23]) Н. Костомаром: Мазепа, ст. 635.

[24]) Чтения в Общ. Ист. и Древн. Росс. 1859, Источн. мал. ист. ст. 177—183.

[25]) І. Борщак: Шведчина й французька дипломатія, Наук. Збірник Іст. Секції У. А. Н. за р. 1928, Київ, ст. 82.

Цікаву вістку про взаємини між Мазепою та Скоропадським подав у своїм „Описі подорожі" Словак Данило Крман, що товаришив Карлові XII від Могилева Білоруського до Бендер. Він згадує, що 16 серпня 1709 р. прибув до Бендер шведський ґенерал Меєрфельт з умовами згоди від царя, а за ним царські посли „між ними Скоропадський, полковник стародубський, вибраний на місце гетьмана Мазепи після його переходу до Шведів. Він мав виправдуватися перед Мазепою за те, що приняв предложений царем титул гетьмана, та мав обіцяти, що буде вірний свойому гетьманові Мазепі й приведе йому збунтованих козаків, як тільки нагодиться відповідна пора"[26]). Про цей побут Скоропадського в Бендерах не маємо вісток в інших джерелах.

Зберігаючи тайно пошану для Мазепи, Скоропадський старався по змозі притулити на Україні деяких бувших мазепинців. В тім перешкаджали йому свої землячки, що підлещуючись Москалям, робили з цього приводу на нього доноси; такий донос подав на Скоропадського землячок Данило Забіла, а потвердив це московський резидент у гетьманській столиці Федір Протасєв[27]).

Як бачимо, наведені тут вістки з джерел, потверджують думку, висловлену давніше письменником Вячеславом Будзиновським, що Скоропадський був участником заговору Мазепи[28]).

[26]) Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. XXXIII. Будапешт 1894, ст. 584; — С. Томашівський: Словацький висланник на Україні, Львів 1906, ст. 38.

[27]) Н. Костомаров: Собр. соч., Ист. моногр. и иссл. кн. VI, т. XVI, Мазепинцы, ст. 752—3.

[28]) В. Будзиновський: Наші гетьмани, Львів 1907, (на обкл.: 1923) ст. 161.

Довіря Мазепи до Скоропадського не буде дивним для того, хто возьме під увагу факт, що оба вони були колись під гетьманом Дорошенком; правда, Скоропадський тільки до часу, коли Уманщина з Ханенком на чолі виступила проти Дорошенка.

З колишніх Дорошенківців, серед яких загально принялося поняття „самостійного народу"[29]), й вербувалася вся протимосковська опозиція на Лівобережжі; бувші Дорошенківці творили теж ядро Мазепинців. Тому бачимо, що хоч були особисті суперечки між Мазепою й Кочубеєм[30]), то все таки гетьман не крився перед Кочубеєм з ворожими до Москви намірами, вважаючи його як бувшого Дорошенківця за свого однодумця; таким був би Кочубей і залишився, якщоб не взяли у нього верх його особисті жалі до Мазепи.

Розглянувши відносини Мазепи до Скоропадського, пізнішого гетьмана з царського наказу, та отверті протимосковські Мазепині розмови з Кочубеєм, непредвидженим своїм донощиком, можемо сміло приняти, що вся козацька старшина за часів Мазепи відносилася ворожо до московського панування, а зрив Мазепи з Москвою, був висловником її волі.

[29]) „Jakoż to ci ludzie nie chłopi, ale Naród udzielny" — так висловився про Дорошенкових козаків львівський єпископ Йосиф Шумлянський, що був у 1671 р. в Чигирині.

(F. Kluczycki: Pisma do wieku i spraw J. Sobieskiego. т. I, ч. I. Краків 1880, ст. 631).

[30]) О. Оглобін: Мазепа й повстання Петра Іваненка (Петрика), Зап. Іст.-філ. Відділу Всеукр. Ак. Наук, кн. XXIII., Київ 1929, ст. 189—219.

Польський ґенерал про львівські леґенди

(Цікава книжка для дослідувачів українського недавнього минулого*).

Давно вже провалився первісний погляд критиків, що для оцінки книжки не треба знати автора. Мовляв: знання людини, яка дала книжку в руки читачеві, настроює читача згори тенденційно, бо каже йому глядіти на зміст лектури крізь призму персоналій автора. Звичайно, що коли маємо до діла з читачем, який взагалі легковажить книжку без освяченої й опатентованої фірми, то йому й ота фірма, себто називсько й найподрібніша біоґрафія автора нічого не поможуть: чи такий читач хвалить чи ганить книжку, або радше: чи вона йому „подобається" чи ні — це книжки ні автора не пече ні морозить. Осуд примітивного читача взагалі не має значіння. Однак осуд читача, що вміє читати, набірає щойно тоді потрібної краски, може щойно тоді стати ясним і скристалізованим, коли його враження, здобуте з перелисткування карток паперу, є перевірене на життєвих даних. Іншими словами, коли образ, який створює в уяві читача книжка, відповідає дійсному портретові автора.

Книжку Болеслава Рої безумовно з багато більшою цікавістю беруть до рук ті, які бодай трохи знайомі з постатю та долею і недолею того польського діяча. Ще два роки тому можна було оглядати в кулюарах варшавського сойму високого худощавого мущину, з поժовклою шкірою на запавшому лиці, невеликим сивим вусом, коротко-стриженим сивим волоссям, у поганенькому сірому одязі, з недбайливими манірами втомленої і недужої людини. На соймовій трибуні той посол майже ніколи не появлявся. Сидів на лавках польської лівиці, серед радикально-селянської партії „Стронніцтва Хлопського", яке тепер „радикалізує" свого нового лідера „кулака" Вінцентого Вітоса („Пяст", „Визволенє" і „Стронніцтво хлопське" творять нині одну партію під назвою „Стронніцтво Людове"). Наш високий худий посол подабав на якогось старшого

*) Roja Bolesław: „Legendy i fakty", Warszawa 1932, Nakładem księgarni F. Hoezicka 8°, str. 372.

двірського канцеліста, чи сільського інтеліґента-середняка, може маломістечкового урядовця. В усякому разі дуже важко було догадатися у ньому — недавнього ґенерала...

А всеж, це був ґенерал. Ґенерал щойно революційного часу, без високо-академічної освіти й без вишколу ґенеральних штабів якоїсь кадрової армії, а проте ґенерал, що у своїй військовій карієрі знав і фронт і запілля, і військово-організаційні і військово-політичні справи, — це був ґенерал розмірно молодий ще віком, викинений із колії своєї початкової блискучої життєвої карієри химерними подіями у його відродженій батьківщині. І лище ті, які про його виступи у соймовій військовій комісії, де він забірав слово як фахівець та викликував маленькі сензації своїми радикально-ліберальними поглядами про військову політику, нпр. про потребу реорганізації польської армії на національно-територіяльному принципі, щойно тоді люди пригадували собі того навпів забутого ґенерала, якого молодші товариші й співробітники та маленькі підчинені дійшли до найвищих почестей, перебувають нині у ґенеральному інспекторатї чи на інших визначних становищах і може мріють про ще вищу карієру, та який сам коротає вік здалека від армії та лише формально, через свій посольський мандат, причасний до громадсько-політичного життя. Зрештою, швидко й отого мандату, який йому ніколи не імпонував, зрікся, і живе нині окремо, а може й бідно десь на передмістю Варшави, — та старається розбити леґенди, які його „приятелі" витворили довкола нього й його колишньої діяльности, леґенди, що м. і. поклали край його військовій карієрі.

Такою спробою ґен. Владислава Рої розбити кілька польських леґенд є його обємиста книжка, яка появилася кілька місяців тому. Не писана письменником. Схематично і стилістично досить недоладна. Численні повторювання, пречисленні петітові нотки під текстом, полеміка позбавлена публіцистичного розмаху, описи позбавлені всяких реторичних і нарраторських „квіток", усе воно не ставить споминів ґен. Рої на рівні зі споминами тих чужинецьких, а навіть деяких польських військових діячів і політиків (нпр. ґен. Сікорского), які є під кожним оглядом вигладжені. А проте прецікавого, фактичного матеріялу ця книжка має чимало, й чимало не менш цікавих особистих уваг та коментарів автора. А що фактичний матеріял торкається подій на галицькому терені у рр. 1918—19, а уваги суспільно- і національно-політичного характеру кажуть про відносини Польщі й у Східній Галичині в часах польсько-української війни й пізніше, аж до нинішніх „санаційних" днів включно — то подвійно цікава ця книжка для Українців взагалі, а дослідувачів нашого недавнього минулого зокрема. Цікава теж для усіх, хто хоче познайомитись дещо з кулісами інтриґ ріжних польських ґруп і котерій, які важкий, а то й рішаючий вплив мали і мають на формування польсько-українських взаємин.

Ґен. Роя був тим, який перший вводив і завів лад у Західній Галичині в днях розвалу австрійської монархії. Він був тим, який вислав із Кракова військову експедицію до Перемишля, щоб зробити з нього операційну базу проти Львова, в якому йшли польсько-українські бої. Він видав у Львові за своїм підписом історичний комунікат у двох мовах про український відступ зі Львова. У книжці Рої маємо теж історію цілого „рветесу", що повстав в ендецькому й у військових, по ендецьки настроєних, колах з приводу того уступу згаданого комунікату, який заперечував поголоски про „вішання і морди мешканців польської людности зі сторони українських військових відділів". Тому ґен. Роя знає чимало дечого й може про чимало дечого сказати цікаві речі. Він їх теж каже. Він розбив документами леґенду про нехіть Пілсудського відбивати від Українців Львів; з другого боку розбиває леґенду про жертволюбивість ендеків для справи „оборони" Львова і про заслуги „кресового" польського громадянства в цій справі; він не відноситься теж з ніяким леґендарним пієтизмом до „оборонців Львова" типу „бриґадієра" Мончинського, зриваючи брутально леґенду про його боєві й національні заслуги. Річ ясна, що ми не будемо признавати на 100 відс. правдивість тверджень ґен. Рої про тодішню ситуацію у Східній Галичині, ані теж не квапимось апробувати його погляди на ситуацію нинішню. Однак познайомитись з тими поглядами — річ дуже цікава й вартісна.

Ґен. Роя був і є польським галицьким „автономістом". Він уважав і нині вважає, що сталася велика помилка з погляду польської державної рації, що всю енерґію і весь військово-політичний експанзивний розмах скермовано на схід і південний схід, замісць на захід і північ. Обвинувачує палко ендеків і лиховісні наслідки їхньої національної політики. Виступає проти кольонізації і проти всяких „пацифікацій". Жаліє, що не переведено радикальної земельної реформи, дарма, що привязує до неї надто великі національно-політичні надії. Був і є прихильником автономічної польсько-української управи у Східній Галичині та не ворожить доброї будуччини ані односторонньому польському націоналістичному правлінню, ані визвольницьким змаганням галицьких Українців, в яких не береться під увагу націоналістичного й боєздатного польського галицького елементу Це все речі й погляди будьщо будь цікаві та небуденні.

Подробиці тієї книжки повинні найти фахову оцінку українських військових істориків (нпр. про польські й українські боєві сили у листопаді 1918 р. у Львові). Але й поза ними є чимало матеріялу у книжці ґен. Рої (нпр. польські розвідочні звіти про положення у критичних днях у Львові), з яким варта познайомити наших читачів. Тому до тієї книжки ще повернемо.

А. Кедрин.

З Новим Роком!

Вже по традиції водиться, що з кожним новим роком редакції зокрема адміністрації часописів та журналів пишуть т. зв. заклики до читачів. Буває, що такий заклик часами зайвий як стріл у порожнечу, буває, що читачі поминають його кинувши лише оком, бо наприкриться читати повторюване те саме що року.

Та до нас це не відноситься. Ми уважаємо наших членів і передплатників ширшою сімєю, з якою таки треба з приводу нового року поділитися бодай кількома словами.

Не будемо розписуватись про майбутні надії та пляни Видавництва. У нинішних часах дійсність говорить сама про себе. Річ у тому, щоби видержати та продовжувати діяльність.

Тим разом згадаємо лише про передплатників та акцію остаточної ліквідації залеглостей:

В жовтні, в звязку з місяцем преси ми мусіли прилучитися до акції всіх видавництв з метою здержати цілком висилку тим передплатникам, які вперто цілими роками не платили, а в останніх трьох місяця цього року також не прислали нічого. Тим, що вирівнали бодай у части залеглости, посилаємо наш журналі дальше з проханням, в м і с я ц і с і ч н і обовязково вирівнати решту.

З приємністю мусимо зазначити, що таких байдужних і недбайливих передплатників, що взагалі нічого не заплатили, залишилося не богато. Це жмінка, яка не заважить на долі журналу, що спірається на більшім і солідним гурті обовязкових і дійсних передплатників. До них саме прохання: Підтримуйте наш журнал і далі своїм солідним плаченням передплати. Не забувайте, що з днем 1. січня 1933. треба відновити цю передплату на черговий рік, виповнюючи чеки, які залучуємо. — Всім передплатникам, які вплатять до 15 січня цілорічну передплату, знижуємо її висоту з зол. 13·— на зол. 11·-

З Новим Роком і Різдвом Христовим бажаємо всего найкращого!

Редакція і Адміністрація „Літопису Ч. К.“

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження).

До історії полку ім. Богдана Хмельницького „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917, ч. 40, ст. 63 ник Союзу Визв. України“. Відень 1917, ч. 40, ст. 639.

До історії українського полку ім. Богдана Хмельницького. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917, ч. 153, ст. 362—364; ст. 372—375.

До козаків Наддністрянської Галицької Армії. Видання Мін-ства Преси й Інформації. (Камянець 1919?).

Долинський Д. Крик життя. Боротьба українського народу за волю і незалежність. (Огляд подій за рр. 1918 і 1919). Іл. Кал. Т-ва „Просвіта“ на 1920 р. Львів 1919. 8, ст. 190—295. „Серед бурі“, літ. збірник. Львів 1917, 8, ст. 190—295.

В заг. розвитку подій занотовано й видатніші події воєнного характеру.

Долинський Д. Борба українського народу за волю і незалежність. Точний опис воєнних і політичних подій на українських землях за роки: 1918, 1919 і 1920. Вінніпеґ, Ман. 1920. 8, ст. 160.

Передрук попереднього.

Доля І гал. гірської бригади. „Стрілець“, Камянець н/П., 1919. Х. ч. 76.

Доля Української Армії. „Укр. Голос“, Перемишль. 1920, ч. 34, ст. 2.

Перехід Армії УНР на інтернацію.

Дома—дський. Приступ на горі Ключ. „У. С. С. в Карпатах“. Збірник. Відень 1915, м. 8, ст. 48—61.

Наступ УСС на москалів 28. X. 1914.

Домарадський сотн. Роковини Перги (24. VI—4. VII. 1920). „Нове Життя“, Олександрів, 1921, ч. 60, ст. 1—3; ч. 61, ст. 1—4.

Домарацький. Оборона Замостя. „Нове Життя“, Олександрів. 1921, ч. 39, ст. 29—37.

З чотирма схемами.

До мирових переговорів. „Вістник літ., пол. й життя“. Відень 1918, ч. 1/2, ст. 12—13.

Берест. мир.

Донцов Дмитро. Наша політична думка і стрілецтво. Кал. Черв. Кал. на 1924 р. Львів 1923. 8, ст. 32—35.

До ідеольоґії стрілецтва.

Донцов Дм. Мазепинський мир. Кал. Черв. Кал. на 1928 р. Львів 1927. 8, ст. 37—43.

Значіння берест. миру.

Донцов Дм. За землю і море. Кал. Черв. Кал. на 1929 р. Львів 1928. 8, ст. 16—20.

Донцов Дм. „Бандитизм" чи революція? Кал. „Дніпро" на 1929 р. Львів 1928. 8, 79—88.

Узгляднено моменти з воєнної боротьби.

До питання про реорґанізацію армії. „Наша Зоря", Ланцут 1921, чч. 5—8.

До полонених офіцерів-Українців. „Вістник Союзу Визв. України", 1917, ч. 44 (174), ст. 691—692.

Заклик від офіц.-Українців табору Йозефштадт.

Допомога громадянства українським інвалідам. „Літ. Черв. Кал." 1931, ч. 5, ст. 13.

З приводу заг. зборів УКТОДІ у Львові.

Дорючий Г. П. Мазуренко. „Нове Життя", Олександрів. 1921, ч. 43, ст. 2.

6. техн. курінь 6. дивізії. Некрольоґ.

Дорошенко Вол. Наші втрати. (Памяти Івана Липи й Василя Совачова). Кал. „Дніпро" на 1925 р. Львів 1925, 8, ст. 138—142.

Докл. біоґрафія військ. лікаря В. Совачова.

Дорошенко Дмитро. Мої спомини про недавне-минуле (1914—1918). Частина перша. Галицька руїна 1914—1917 років. Львів 1923. 8°.

Розд. XIV. Українізація армії, ст. 111—114.

Те саме. Частина друга. З початків відродження української державности (Доба Центральної Ради). Львів 1923. 8°.

Розд. III... Український баталйон (у Чернигові). Жовтневий переворот і його відгуки у Київі і Чернигові. (ст. 30—36). IV. Подорож до Могилева... Українізація війська та її фальшивий напрямок. Українське Вільне Козацтво. (ст. 38—47). VI. Большевицьке повстання і боротьба за Київ. Українська столиця під вогнем московсько-большевицьких гармат (ст. 54—61).

Те саме. Частина четверта. Під Директорією. На чужині. (1919—1920). Львів 1924. 8°.

Розд. III. Хотинське повстання і його відгуки (ст. 14—22).

Дорошенко Дмитро. Історія України. 1917—1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород 1923. 4°.

Розд. IX. Ультиматум Ради Народніх Комісарів. Війна з большевиками. Початок переговорів про мир з Центральними Державами. (ст. 214—217). XI. Наступ большевиків на Україну і боротьба за Київ. (ст. 277—294). XII. Берестейські переговори і мир. (ст. 295—326). XIII. Український Уряд і Центр. Рада на Волині. Похід на Київ і увільнення його від большевиків. (ст. 327—342). XIV. Український військовий рух і орґанізація збройної сили. (ст. 343—385). Додатки: Мировий договір між Українською Народною Республикою й Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною (ст. 423—431).

Дорошенко Дмитро. Історія України. 1917—1923. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року Ужгород 1930. 4°.

Розд. X. Переговори про мир із Совітською Росією. (ст. 162—187). XIII. Орґанізація збройних сил Української Держави. Формування реґулярної Української Армії. Ірреґулярні формації. Чорноморський флот. (ст. 232—258). XXIII. Упадок Української Гетьманської Держави. (403—424). Узгляднюються дрібнож військові справи в розд. XI: Відносини з Доном. Кубанська справа. Справа Бесарабії. Полісьске старосто. Крим. (ст. 188—214).

До світла дійсности. „Бюлетень Т-ва Вояків б. Армії У. Н. Р." Каліш. 1926, ч. 4, ст. 11—15.

В справі убийства Симона Петлюри.

До траґедії Петлюри. „Укр. Робітник". Париж 1926, ч. 2, ст. 2—6.

З викладу М. Ю. Шаповала 27 червня в Парижі.

До характеристики нашого військового управління. „Наша Зоря", Ланцут 1921, ч. 12, ст. 19—20.

Торкається також полк. Попсуй-Шапки.

Доценко О. Ґенеза Зимового Походу. (6. XI. 1919 — 6. V. 1920). „Кал. Черв. Кал." на 1933 р. Львів (1932?). 8°, ст. 121—124).

Доценко О. Історія Звенигородського Коша Вільного Козацтва. „Календар Черв. Кал." на 1933 р. Львів 1933 (1932?). 8°. ст. 85—103.

Переповідження статті Г. Юртика: Звенигородський Кіш Вільного Козацтва.

Доценко О. Під московським ярмом. „Новий Час". Львів. 1925, ч. 28 (144), ст. 13—14.

Уривок з більшої праці: Причини протибольшевицьких повстань, їх характер і орґанізація.

Доценко Олександер. Літопис Української Революції. Матеріяли й документи до історії Української Революції. Том II. Книга 4. 1917—1923 (1922). Брат проти брата. Київ—Львів. 1923. 4°, ст. 362—12.

Наступ на Київ і Одесу. Антанта і Денікин. Висліди київської операції. Вихід з Києва. Місія Пилипчука до Польщі та її висліди. Перемиря з Поляками. Аґонія фронту і запілля. Присяга на вірність У. Н. Р. Диктатор, Панейко і Гол. Отаман. Катастрофальне становище армії під оглядом заосмотрення. Без порозуміння один протибольшевицький фронт і деталі київської епопеї 1919 р. Заходи уряду У. Н. Р. і повстанці.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 1. / Січень 1933.

*

ЗМІСТ:

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький*
Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

ХЛІБОРОБИ, розвиток молочарського промислу поратує Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній молочарський промисл під фаховою кермою і в звязку з сильною, центральною молочарською орґанізацією, якою є Краєвий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ" поратує Вас у злиднях. Зле поставлене діло без сильної орґанізації може нанести більшої шкоди як пожитку.

Звертайтесь о пораду і вказівки на адресу **„МАСЛОСОЮЗ"** Львів, Косцюшка 1а, Телефон 43-86, 81-04 і 39-66.

або до Відділів „Маслосоюзу"; Стрий, Міцкевича. — Станиславів, Собіського 24, тел. 654. — Перемишль, Ринок 23, тел. 340. — Самбір, Косцюшка 11а, тел. 43. — Коломия, Косцюшка 11, тел. 38. — Дрогобич, Пілсудського 14, тел. 285. — Тернопіль, Міцкевича 41, тел. 234. — Луцьк, Ягайлонська 25, тел. 239. — Сокаль, Косцюшка 83. — Рудки, Ринок. —:—:—:—:—:—:—

ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ГІПОТЕЧНИЙ

Акційна Сцілка — ЛЬВІВ, ВУЛ. СЛОВАЦЬКОГО Ч. 14.

Телефон ч. 3-82 і 52-92.
Конто в П. К. О.: 149.000.

Адреса телеґрафічна: Землебанк—Львів.
Жировий рахунок в Банку Польськім.

АКЦІЙНИЙ КАПІТАЛ ЗОЛ. 5,000.000. — ВЛАСНА КАМЕНИЦЯ

ВИКОНУЄ всякі банкові чинности,
ПОЛАГОДЖУЄ перекази заграницю до всіх місцевостей світа,
КУПУЄ і ПРОДАЄ цінні папери, девізи, валюти по курсі дня — на найкорисніших умовинах.

ПРИЙМАЄ і ВИПЛАЧУЄ вкладки в золотих і долярах,
ПЕРЕПРОВАДЖУЄ інкасо в усіх місцевостях краю і заграницею.
У всіх краях Европи й Америки власні кореспонденти.

На Свята!

найкраще приладите всяку їду, якщо всі потрібні припаси і вино купуватимете тільки в найстаршій українській кооперативі

„Народна Торговля"

Машини до шиття

Машини до писання

Складові частини до машин, прибори і додатки до машин, прецизійна направа машин.

Юліян Ломаґа, Львів, Валова ч. 11.

Важкі економічні відносини не звільняють Вас від обовязку забезпечення будучности Вашої Рідні. Ви нині здорові, що буде завтра з Вами, не знати, тому вже нині подбайте про забезпечення Вашого майбутнього й майбутнього Вашої Рідні в одинокім українськім Товаристві обезпечень на життя й ренти

„КАРПАТІЯ", Львів, Ринок ч. 38.

Життєве обезпечення це найкраща і найважніша льоката ощадностей.

ВАЙНШТОК ХАІМ

ЛЬВІВ, ВУЛ. КОРОЛЕВОЇ ЯДВІГИ Ч. 24.

ВИРІБ ЩІТОК.